

Kosztolánczy Tibor

Kassák Lajos és a magyar államigazgatás (1919–1930)

A bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat
összegyűjtötte és sajtó alá rendezte, illetve a mutatókat
készítette Kosztolánczy Tibor.

Tisztelt Olvasó!

**Az itt található fájlok a könyv tördelés előtti,
majdnem végleges szövegét tartalmazzák.
Különlegesen hálás volnék, ha a szöveggel
kapcsolatos megjegyzéseit, tanácsait 2024.
október 20-ig elküldené számomra a
ktibor333@gmail.com címre.**

Köszönettel:

A szerző

Ezúton köszönöm Horváth Lászlónak, az Eötvös József Collegium igazgatójának a bizalmat és a szakmai támogatást.

Hálával tartozom a segítségért, amelyet a levéltári kutatáshoz Szalai Judit, Csík Tamás, Kalmár János, Rácz György (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), Korinek Tamás és Málík Zoltán (Budapest Főváros Levéltára) nyújtottak, e helyütt is köszönöm Nemeskéri Erika, Buda Attila, Dobó Gábor, Reichert Gábor, Simon Gábor és dr. Kussinszky Péter értékes tanácsait.

Jelen könyv a *Kassák Lajos és Simon Jolán 1909 és 1928 közötti levelezésének digitális kritikai kiadása és a modernségkutatás új perspektívái* című OTKA-pályázat keretében készült. Az FK 139325 azonosítószámú projekt fogadóintézménye a a MNMKK – PIM – Kassák Múzeum.

A címlap Nagy Róbert és Kosztolánczy Tibor munkája.

Izgatás büntette miatt terhelt Kassák Lajos kommunista szökevény hazatérési ügyében arról értesülök, hogy nevezett haza akar térni.

*A m. kir. igazságügy-miniszter – a m. kir. belügyminiszternek.
Budapest, 1926. október 14.*

Kedves Nádass, egyszer mindennek a végére érünk és így valószínűleg [a] mi készülődésünknek is. Csütörtökön <reggel> indulunk, ha valami az úton közbe nem jön (de már tudomásomra hozták, hogy közbe fog jönni) akkor ezen a napon már Pesten is leszek. Nem kívánatos, hogy érkezésünkről sokan tudjanak. A kellemetlenségeim enélkül is meg lesznek. Rossz érzéseim vannak az egész ügygel szemben. Még a maga verssora is eszembe jutott – »és a határon agyonverik a csendőrök«.[.] De talán nem egészen így lesz. Lehet hogy csak a derekam fogják eltörni – vagy a kijavított verssor szerint azon [?] »lefognak a csendőrök«.¹ [...] Elég rosszul érzem magam ah[h]oz, hogy ne is gondoljak arra amit a jövő héten végig kell csinálnom. Etivel írtunk. Viszontlátásig üdvözljük
Kassák Lajos

*Kassák Lajos – Nádass Józsefnek.
Bécs, 1926. október 29–31.
K: PIM–KM, KM-lev. 2.000.*

„Eredeti volt” – legalábbis azt hitte –, de a valóságban, jelmez és maszk volt, az ember is, a műve is. De következetesen az maradt, hosszú életén át, aki volt: a maszk, amit magából és művéből csinált.

Márai Sándor Kassák Lajosról (1967)

---

¹ Nádass József „Éhes és nagy irattáskája van” kezdetű verse a Ma 1924. február 20-i számában jelent meg, a vers utolsó két sora: „vagy Magyarországba utazik és agyonverik / a csendőrök.”

Egy ember hazatér

Aktivizmus

A Budapesti Államügyészség 1920. január 21-én nyomozást rendelt el a Kassák Lajos által a *Ma* folyóirat 1919. április 10-i számában közzétett *Aktivizmus* című írás (46–51.), illetve a *Levél Kun Bélához a művészet nevében* című, 1919 nyarán kiadott röpirat miatt, emellett külön nyomozás indult a *Kassák Lajos előadása* című, a Vörös Lobogó 1919. április 17-i számában megjelent újságcikkben foglaltak miatt.² Az ügyészség álláspontja szerint Kassák a büntető törvénykönyv, az 1878. évi V. tc. 172. §-ába ütköző és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerint minősülő, sajtó útján elkövetett izgatás büntetést követte el, miután az említett publikációkban és előadásában „a magát proletárnak nevező néposztályt a többi osztály ellen gyűlöletre izgatta”, és ezért az ügyészség a M. Kir. Büntetőtörvényszék vádтанácsának Kassák elleni nyomozólevelével kibocsátását indítványozta.³ A vádтанács az első, IV. 5/49/1920. számú ügyben az 5.845/1920. számú nyomozólevelet 1920. június 1-jén, a második, IV. 5/41/1920. számú ügyben a 7.133/1920. számú nyomozólevelet 1920. június 25-én bocsátotta ki.⁴

Miután azonban a nyomozólevelek nem vezettek eredményre – vagyis Kassákot nem sikerült megtalálni –, az ügyészség indítványa alapján az eljárást a vádтанács „a terhelt előkerültéig” – az első ügyben 1920. augusztus 2-án, a másodikban 1920. december 16-án – megszüntette.⁵

*

Kassák Lajos 1919-ben nem csak az előbbi publikációkkal hívta fel magára a figyelmet. *Ma* című lapjának „világszemléleti” különszámaiban munkatársaival 1918 novemberétől a kommunista diktatúrát, távolabbi célként pedig a „kommunista világgöztársaságot” népszerűsítették.⁶

Kassák 1919. március 23-tól a Szocializált Színházak és Mulatók Biztossága VIII/1. Ügyosztályának alkalmazottja lett 60 korona napidíjjal.⁷ Lukács György helyettes népbiztos 1919. március 27-én a színházakat kommunizáló bizottság elnökévé Reinitz Bélát nevezte ki, a Vígszínház, a Magyar Színház, a Bárdos Színház és a Madách Színház „szakosztályvezetője” (felügyelője) Balázs Béla lett, Kassák az ő helyetteseként tevékenykedett.⁸ Megjegyzendő, hogy Bárdos Artúr két színházat vezetett, és az általa igazgatott Belvárosi Színházban lépett fel kisebb szerepekben Kassák élettársa, Simon Jolán.⁹ Kassák hivatali működéséről érdemi dokumentumok nem maradtak fenn, Kassák egyik alkalommal a Világ szabadság című újság operaházi sajtójegyeről intézkedett.¹⁰

Kassák – visszaemlékezése szerint – napi 16–18 órát dolgozott: eleinte piros és kék ceruzákkal felszerelve plakátokat cenzúrázott, később ülésezett, vitatkozott és adminisztrált.¹¹ Mindemellett a *Ma* ügyeinek intézésére is jutott ideje. A közoktatásügyi népbiztos művészeti és múzeumi politikai megbízottja

² Lásd 1–2.

³ Lásd 4., 6.

⁴ Lásd 5., 7.

⁵ Lásd 8–11.

⁶ Többek között: A MA MŰVÉSZEI, *Kiáltvány a kommunista köztársaságért!*, A *Ma* folyóirat első világszemléleti különszáma [1918. november], 2.

⁷ MNL OL VKM Elnöki iratok K 802 81. d. 13. tétel

⁸ MNL OL TAGYOB K 46 605. f. 7. d. II/6. öe.; vö. [Név nélkül,] *A színházak felügyelői és legközelebbi eseményei*, Magyarország 1919. április 1., 8.

⁹ Simon Jolán forma szerint 1922. március 17-ig Nagy János Pál felesége volt, Kassákkal 1928. május 4-én házasodtak össze (CSAPLÁR Ferenc, *Az első magyar dadaista versmondó = Kassákné Simon Jolán*, szerk. CSAPLÁR Ferenc, Kassák Múzeum, Budapest, 2003, 6, 13.).

¹⁰ MNL OL VKM Töredék iratok 6. K 305 1919–10. tétel

¹¹ KASSÁK Lajos, *Egy ember élete*, Magvető, Budapest, 1983, II/511–512.

1919. április 2-án adott felhatalmazást, hogy a Ma szerkesztősége a Váci utca 11/b. számú ház félemeletén a kiállítási helyiségükkel szomszédos termet és előszobát (amely a Péterffy-tánciskolához tartozott) a maguk számára foglalják le, majd május 12-től az Új Szó helyiségét (Ferenciek tere 9.) szintén igénybe vették.¹² Lukács György 1919. március 28-án engedélyezte Kassáknak, hogy a Medgyaszay Színházban hetente két propagandaelőadást tartsanak,¹³ az első alkalom 1919. április 8-án jött el, a fellépések május 28-án zárultak.

Közben a május 11-én megalakuló írószakszervezetben Kassák végrehajtó bizottsági tag lett,¹⁴ majd június 1-jével áthelyezték az irodalmi ügyosztályhoz.¹⁵ Ez utóbbi testület – fő feladatként – az írói munkát próbálta integrálni a központosított termelésbe. Mindehhez össze kellett állítani az ún. írói katasztert, amely a hivatalosan is elfogadott írók listáját tartalmazta. A névsor elkészítése a vártnál bonyolultabbnak bizonyult, ezért a Kataszteri Bizottság mellett a munkába a május 10-én megalakult Írói Direktórium is bekapcsolódott.¹⁶ Kassák mindkét testületnek tagja lett. Az írói javadalmazás rendszerében Kassákat végül a lehetséges tizenkét kategória közül a második legelőnyösebb osztályba sorolták, a diktatúra – ha fennmarad – havonta 3.000 koronás alapbért juttatott volna a számára.¹⁷

Az *Aktivizmus* című cikk – amelyből részletek a Ma 1919-es propaganda-előadásain is elhangzottak – a diktatúra bukása után joggal irányította magára a Budapesti Államügyészség figyelmét. Kassák a munkásságot késedelem nélküli „leszámoló cselekvésre” hívta fel a kommunisták ellenségeivel szemben, „bő véráldozatot”, tevékeny rombolást helyezett kilátásba, kinyilvánítván:

A lerongyolódott világot csakis a proletariátus diktatórikus osztályforradalma lökheti új életvágányra. A burzsoá-kapitalista termelési rend összeomlását csakis a kommunizmus válthatja meg. A felelőtlen osztályparlamentet csakis a dolgozók Tanácsköztársasága követheti, mintegy első stációjaképpen a föleszmélt emberek közösségének, a minden államformát tagadó kollektív individuumnak, aki az állandó forradalomban éli ki magát. Mert a legteljesebb élet az akció.¹⁸

Kassák messianisztikus hangoltságú, művészetben és politikában kizárólagosságot követelő víziója sokakban keltett félelmet. Lukács György közoktatásügyi népbiztos április 19-én nyilatkozatban közölte: „A Ma című folyóirat nem hivatalos orgánuma a Közoktatásügyi Népbiztosságnak, és nem is lesz [az]”, s nyomtatékosította, hogy a Ma körül csoportosult írók nem élveznek előjogokat mások rovására.¹⁹

Néhány hét alatt Kassákék csoportja a perifériára szorult. Mivel valódi politikai erő nem állt mögöttük, a nagyobb baloldali frakciók az egymás között lejátszandó harcaikban a pofozóbábu szerepét osztották rájuk. Kassákék végül szembekerültek Kun Bélával is. A június közepén megtartott országos pártgyűlésen Kun Béla diktatúra bevezetését szorgalmazta a kulturális életben, elősegítendő, hogy a proletariátus termelő ereje itt is érvényre jusson: „Új szellem fog megnyilatkozni a proletár szellemi élet terén, amelyből a proletariátus osztályának szelleme fog kivirágozni”, [!] de ez – hangoztatta Kun – nem a

¹² MNL OL TAGYOB K 46 605. f. 7. d. II/6a. őe.

¹³ MNL OL VKM Töredék iratok 6. K 305 1919–10. tétel

¹⁴ [Név nélkül.] *Megalakult az írók szakszervezete*, Pesti Hírlap 1919. május 13., 6.

¹⁵ MNL OL VKM Elnöki iratok K 802 81. d. 13. tétel

¹⁶ Tagjai voltak Babits Mihály, Balázs Béla, Barta Lajos, Biró Lajos, Kassák Lajos, Komját Aladár, Móricz Zsigmond, Osvát Ernő, Révész Béla, Szini Gyula és hivatalból Lukács György. A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. május 31-én Fülep Lajost is a direktórium tagjává nevezte ki („*Mindenki ujkra készül...*” Az 1918/19-es forradalmak irodalma, IV, szerk. JÓZSEF Farkas, Akadémiai, Budapest, 1967, 771.).

¹⁷ MNL OL VKM Elnöki iratok K 802 81. d. 15. tétel

¹⁸ KASSÁK Lajos, *Aktivizmus*, Ma 1919. április 10., 51. – A Vörös Lobogóban megjelent *Kassák Lajos előadása* című cikk – amely alapján 1920-ban nyomozás indult – lényegében az *Aktivizmus* című eszmefuttatás második részét tartalmazta aktualizált bevezetővel (lásd „*Mindenki ujkra készül...*”, IV/935–936.).

¹⁹ LUKÁCS György, *Felvilágosításul*, Vörös Újság 1919. április 18.

Ma irodalma lesz, mert az „a burzsoá dekadencia terméke”.²⁰ Kassákék a Ma következő számában nyílt levelet intéztek Kunhoz, rámutatva, hogy ők a *régebbi és hitelesebb* honi kommunisták, majd hosszan fejtegették, hogy „az okvetlenül végigcsinálódó forradalom” lényegét ők ismerik legjobban, s e tekintetben ők „az orosz bolsevikiek” igaz rokonai, de testvéreik élnek szerte a világban, vagyis széles internacionalizmus legitimálja tevékenységüket.²¹ Írásukat röpirat formájában is kiadták. Kun Béla megüzente, hogy válaszolni fog, de erre már nem került sor. A Ma július 3-án felkerült Pogány József közoktatásügyi népbiztos listájára, amellyel tizenegy lap beszüntetését, illetve Az Ember, a Kisgazda, a Nyugat, a Vasárnapi Újság, a Társadalmi Forradalom és a Vörös Lobogó mellett a Ma szüneteltetését rendelte el.²² Kassák – visszaemlékezése szerint – két hét múlva, amikor egy albumszerű füzet korrektúráját beküldte a népbiztosságra, Pogány összetépte a papírokat és a szemétkosárba dobta, mondván: „Többé egy sorukat sem szabad kiszedni és kinyomtatni!”²³

Kassák ezzel „végleg” kiűzetett a hatalomból. Az *Egy ember élete* szerint négyheti betegszabadságot kapott, és egy utalványt Keszthelyre. Simon Jolánnal elutaztak Keszthelyre, ahol másnap az utcán „véletlenül” összefutottak Schadl János festővel, a Ma munkatársával, akinek Kassákék számára éppen akadt egy szabad szobája a családi panziójukban.²⁴ Kassák letartóztatására a népbiztosok 1919. augusztus 1-jei lemondása után néhány nappal került sor, majd egy hét múlva Budapestre kísérték.²⁵

Kassákot Budapesten tizenkét–tizennégy napig tartották fogva a Zrínyi utcai detektív osztály fogdájában, majd a Budapesti Királyi Büntető Járásbírósági Fogházba vitték (közkeletű néven a Tolonházba).²⁶ Visszaemlékezése szerint itt egyenesen a fogház rabkórházába került. Simon Jolán közbenjárására egy ismerős ügyész hajlandónak mutatkozott arra, hogy a Kassák ügyéről felvett jegyzőkönyvben úgymond Kassák „kezére játsszon”, és az író – a kórházi orvos segítségével – „kezelési szabadságot” kapott.²⁷ December közepén mehetett haza a családjához, azonban Budapesten nem érezte magát biztonságban. Végül a Füst Milán, Osvát Ernő és Mórincz Zsigmond által gyűjtött pénzen – 1919 végén, vagy 1920 elején történhetett – egy Bécsbe induló hajó kapitánya elrejtette Kassákot egy ládába, és kiszöktette Magyarországról.²⁸

²⁰ Részlet Kun Béla válaszából az országos pártgyűlés második napján [1919. június 13.] = „Mindenki ujakra készül...”, IV/463.

²¹ KASSÁK Lajos, *Levél Kun Bélához a művészet nevében*, Ma 1919. június 15., 146–148.

²² MNL OL VKM K 802 81. d. 14. tétel

²³ KASSÁK, *Egy ember élete*, II/614–615.

²⁴ *Uo.*, 615–618. – Egry József emlékei szerint Kassák már Budapestről írt neki, hogy szerezzen számára „elrejtő lakást Keszthelyen vagy valamelyik közeli faluban” (TAKÁTS Gyula, *Egry Józsefről* = Uő, *A harmónia keresése*, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 163.).

²⁵ KASSÁK, *Egy ember élete*, II/621–625. – A letartóztatások Keszthelyen 1919. augusztus 7-én kezdődtek (CZEGLÉDY József – SÁGI Károly, *Adatok a Tanácsköztársaság keszthelyi történetéhez*, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, III, 1965, 183.).

²⁶ Budapesti M. Államrendőrség 5.837/1919. Fk. Eln. Res. jelzetű, 1920. január 20-án kelt jelentése szerint Kassák Lajos ellen 1919-ben „személyes szabadság megsértése” címén, 6.289/1919. Fk. Eln. Res. számon is folyt eljárás (BFL BKÜ VII.18.d 13/6.320-1919.) – Az ügy Kassákra vonatkozó dokumentumai valószínűleg megsemmisültek.

²⁷ KASSÁK, *Egy ember élete*, II/640–662.

²⁸ *Uo.*, II/673–674.; KASSÁK Lajos – PÁN Imre, *Az izmusok története*, Magvető, Budapest, 1972, 257.

Emigránsok

Az 1920-as évek államigazgatási dokumentumaiban „ún. emigránsok”-nak nevezik azokat, akik 1919 augusztusától Magyarországról külföldre menekültek, hogy elkerüljék a proletárdiktatúra alatt elkövetett cselekményekért történő felelősségre vonást. Az 1920-as évek elején a legjelentősebb magyar emigránközpont Bécs volt. A magyar hatóságok pontos információkkal rendelkeztek a bécsi emigráció egyes csoportjairól, rétegződéséről, belső konfliktusairól. Megpróbálták azonosítani összekötőiket, feltérképezni a vezetők kapcsolatrendszerét; adatokat gyűjtöttek kontaktszemélyeikről, tájékoztak nyugat- és kelet-európai tárgyalásaikról. Noha a magyar hatóságok elengedhetetlennek tartották a bécsi emigráció tevékenységének *állandó és kiterjedt figyelmét*, a finanszírozás szűkössége ezt megakadályozta.²⁹

A bécsi magyar emigráció politikai irányultság, személyi szimpátiák és anyagi érdekek alapján szerveződött. Spektruma az ún. jobboldali szociáldemokraták csoportjától a független (kommunisták felé tájékozódó) szociáldemokratákon, illetve a polgári radikálisokon keresztül a különböző kommunista frakciókig terjedt. Hangsúlyozandó, hogy főként ez utóbbiak szinte folyamatos harcban álltak egymással, s hogy a „dogmatika” és a tagság gyakorta változott.

Kassák Lajos 1920 áprilisától Bécs XIII. kerületében, az Amalienstraße 26. szám alatt élt egy bérelt szobában Simon Jolánnal és időnként annak gyerekeivel.³⁰ Az emigráció éveiben Kassák számára a legfontosabb a művészi és a szerkesztői munka lett: a *Ma* folyóiratot már 1920. május 1-jén újraindította. Híveivel a schönbrunni Schlosscaféban, az Atlantisban és a Nussdorfer Straßén található Colosseum kávéházban találkozott, s mivel nem beszélt nyelveket, munkatársai referáltak neki az őt érdeklő publikációkról, és ők intézték az idegen nyelvű levelezést is.³¹ A *Ma* művészi horizontja – különösen a Kassák és a belső kör által publikált elméleti írásokat tekintve – meglehetősen szűk, azonban ezen belül naprakész és tájékozott. Egy rövidebb dadaista kitérő után, 1921–1922-től Kassák művészetének kulcsfogalma a konstruktivizmus lett.³²

Noha Kassák a bécsi emigrációban is következetesen kommunistának vallotta magát, a fennmaradt források a magyar kommunistákkal való összeköttetések lazulását mutatják. Mindennek egyik oka, hogy Kassák 1919 nyarán több prominens kommunistával összeveszett (a korábban említettekén kívül például Balázs Bélával, Biró Mihály festővel, Lukács Györggyel és Révai Józseffel),³³ másrészt Kassák a saját csoportjaiban mindig magának tartotta fenn a vezető szerepet. A bécsi kommunisták anyagi juttatásaira 1920 őszén ugyan még igényt tartott volna,³⁴ a maga Clarté nevű, a francia Henri Barbusse

²⁹ Lásd 12–15.

³⁰ Szűkös anyagi körülményeikről lásd DOBÓ Gábor, *Kassák Lajos hazatérése. A nyilvánossághoz jutás gazdasági és jogi feltételei a bécsi Ma és a budapesti Dokumentum közötti időszakban* = Irodalomtörténet 2018/3., 277–280.

³¹ Lásd Nádass József *Arcképvázlat Kassák Lajosról* és Vajda Sándor *Bécsi éveim Kassákkal* című visszaemlékezéseit (*Kortársak Kassák Lajosról*, szerk. ILLÉS Ilona – TAXNER Ernő, PIM–NPI, Budapest, 1976, 19–41.).

³² Kassák 1920-as évekbeli munkásságáról lásd: ACZÉL Géza, *Kassák Lajos*, Akadémiai, Budapest, 1999, 65–117.; G. KOMORÓCZY Emőke, *A szellemi nevelés fórumai. Kassák Lajos, Tamási Lajos, Kárpáti Kamil „körei”, Hét Krajcár*, Budapest, 2005, 9–18.; POMOGÁTS Béla, *A magyar irodalmi avantgarde* = UŐ, *Változatok az avantgárdra. Tanulmányok és kritikák*, Széphalom, Budapest, 2000, 30–72.; SZEREDI Merse Pál, *Kassákizmus – A Ma Bécsben (1920–1925) = Művészet akcióban. Kassák Lajos avantgárd folyóiratai A Tett-től a Dokumentumig (1915–1927)*, szerk. BALÁZS Eszter et al., PIM–Kassák Múzeum, Budapest, 2017, 105–140.; Peter WEIBEL, *Az idő vasfüggőnye? A magyar konstruktivizmus bécsi fejlődéstörténete: MA, 1920–1925.* = *A Kassák-kód*, szerk. JUHÁSZ R. József, H. NAGY Péter, Szlovákiai Magyar Írók Társasága, Pozsony, 2008, 84–107.

³³ KASSÁK, *Egy ember élete*, II/516, 520–521, 598–600.

³⁴ Lásd a *Magyarországi Aktivisták memorandumát* [Bécs, 1920. szeptember] = CSAPLÁR Ferenc, *A Ma és a Tanácsköztársaság = Magam törvénye szerint. Tanulmányok és dokumentumok Kassák Lajos születésének századik évfordulójára*, szerk. CSAPLÁR Ferenc, PIM–Múzsák, Budapest, 1987, 156–158.

mozgalmához kötődő politikai-művészi frakcióját ekkorra már létrehozta.³⁵ Minderről a *Bolseviki Világ-Revue* című, 1920-as államigazgatási jelentésben³⁶ ezt olvashatjuk:

A magyar clairté-isták [!] pártja a legradikálisabb. Vezetőjük Kassák Lajos és Uicz [!] Béla³⁷ festő. (Ez utóbbi egy Calmer³⁸ nevű íróval van összekötötésben, ez sokat utazik Franciaországba és sok pénz felett rendelkezik.)

Ennek a pártnak van a legkevesebb pénze, mert senkinek sem akar concessiókat tenni, és sokat van együtt a syndikalistákkal. Kassák táborába tartozik a már említett Péter (Fischer) Károly.³⁹ Találkozóhelyük a Herrengasseben lévő „Central Cafe” című kávéház, ahol délután 3 és 4 óra között szoktak lenni. Ebbe a táborba tartozik egy Karl Lewy (Lohs)⁴⁰ és egy Eckstein nevű osztrák ember, ez utóbbi gróf Károlyi Mihálynak intimusa és az egész háború alatt Budapesten lakott és az Újságírók Otthonának törzsvendége volt. E párt kurírjai: Illés Béla és Kerek Ferenc. Egy Király Albert⁴¹ nevű egyén is sokat jár mint kurír Ausztria és Németország között. [...] A 3.) alatti clairté-istákhoz [!] megjegyezzük végül, hogy egy József Henczl nevű osztrák képviselő nagyon sokat jár Kassák társaságába. Kassák részére nagyon sokat utazik egy Otto Sonnenfeld nevű osztrák kommunista, ki Magyarországból szokott Kassáknak adatokat hozni. Kassák különben az utóbbi időben Franyó Zoltánnal⁴² nagyon sokat tárgyal. [...] Kassák Lajos mostanában tanácskozott Hugo Sonnenscheinnel,⁴³ ki most Wienben tartózkodik. Kassák meg akarja nyerni Sonnenscheint a clairté-isták [!] javára.

Kalandor és nem kevésbé veszélyesnek látszó társaság, amelynek ideológiája is meglehetősen ellentmondásos volt. Barbusse tanítása a háborúellenességből nőtt ki: a háborút osztályérdekekre vezette vissza, a béke biztosítékát az osztályok megszüntetésében látta. Barbusse az értelmiséget a tömeg nevelésére hívta fel, művelődés útján történő általános felemelkedésben hitt – ez később Kassák számára is fontos elköteleződés lett –, az elit értelmiség és a fizikai dolgozók együttműködését propagálta. A béke társadalmát ugyanakkor politikai összetűzések, társadalmi hadviselés útján akarta megvalósítani, vagyis

³⁵ Henri Barbusse (1873–1935) francia író, társadalmi problémák megoldásának elkötelezettje, aki a pacifizmus eszméjétől indulva végül hithű sztálinistává lett.

³⁶ Wieni jelentés, XI. Bolseviki Világ-Revue. Bécs, 1920. október 30. = MNL OL KÜM K 64 3. d. 1920–41. tétel.

³⁷ Uitz Béla (1887–1972) festő, grafikus.

³⁸ Joseph Kalmer (1898–1959) költő, fordító, a Ma felelős szerkesztője 1921 novemberétől 1924 elejéig.

³⁹ Az idézett Bolseviki Világ Revue ekként tájékoztat: „Az orosz pénz a magyarok részére mind kevesebb lesz, jelenleg csak a Pogány-párt kap támogatást. Tekintve, hogy sok kommunista most elesik a pénzsegélytől, egyes kommunista vezérekkel időszerű lenne beszélni. A következőre hívjuk fel a figyelmet: Péter Károlyt, aki sokat tud a bolsevikiek dolgairól, előnyösen fel lehetne használni. Péter (Fischer) Károly a háború alatt a kereskedelmi kamara kiküldöttje volt Skandináviában, azonban visszaélt a beléje helyezett bizalommal, elvesztvén e megbízást, ott az anarchista mozgalmakban kezdett részt venni. Az entente szolgálatában is állt. Megjegyezzük, hogy Péter katonatisztünk volt. Anarchista üzelmek miatt Skandináviából kitiltották, onnan Oroszországba ment azzal a szándékkal, hogy Kun Bélával együtt dolgozzon, de Kun Béla kizárta őt a kommunista pártból, mert Péter túl sokat tudott róla. A magyar kommun kitérősekor Péter Budapestre jött és szerepet is játszott. A berlini »Der Syndikalist« című lap munkatársa és ebből él.” – A Der Syndikalist hetilap 1918 és 1932 között létezett, nyilván Karl Peter nevű ausztriai tudósítójuk volt Péter Károly.

⁴⁰ Karl Lohs németül publikált, 1918 és 1920 között Szittyia Emillel adta ki a Horizont-röpiratokat.

⁴¹ Király Albert nyomdász (sz. 1883) a bécsi évek után a Szovjetunióba távozott, ahol 1938-ban letartóztatták, és kivégezték.

⁴² Franyó Zoltán (1887–1978) műfordító, szerkesztő 1923-ig tartózkodott Ausztriában, majd Romániában telepedett le.

⁴³ Hugo Sonnenschein (1889–1953) csehországi születésű, főként németül publikáló avantgárd szerző.

a céljaik érdekében Barbusse bolsevik taktikát hirdetett.⁴⁴ Minderre egy másik, szintén a bécsi Clartéval foglalkozó, 1922. szeptemberi állambiztonsági összefoglaló is rámutatott:

az egyesület az osztályok közti falak lerombolásáért küzd, és a siker harceszközéül, – hogy az osztály nélküli társadalmat megvalósítsa – az osztályharcot jelöli meg. [...] Ezen törekvésben az egyesület egy központi erőt akar megszervezni, mely nemcsak az elveket állapítja meg, hanem azt gyakorlatban keresztül is viszi.

Természetesen ez a tettevágyás is mint jelszó nyilvánul meg s nagyrészt demagógiából fakad, melyet legjobban jellemez azon reklám kiáltás, hogy a Clarté emberi kultúrát akar, mert eddig csak arisztokrata kultúra volt. Továbbá azon szabálya, hogy jóllehet a Clarté nem akar politikát csinálni, de azért nem hagyhatja figyelmen kívül a politikát, mert célja a politikai küzdelmek lecsendesítése után egy harmonikus társadalom elérése, mely társadalomban a socialista rétegnek kell uralkodni. (Utóbbi az igazi cél.)⁴⁵

Erőszakkal az erőszakmentes boldogságért. Ugyanakkor egy ideig pénz is érkezhett Franciaországból, amely „hatálytalaníthatta” a kritikát, amelyet Kassák 1919-ben – *Aktívizmus* című cikkében – Henri Barbusse és Romain Rolland „humanizmusba izzaposodásával” szemben megfogalmazott.⁴⁶ Valószínűsíthető, hogy Kassák és Barbusse 1921. szeptember-október fordulóján Bécsben, a Régi Városházán tartott pacifista kongresszuson személyesen is találkoztak.⁴⁷

Az 1922. szeptemberi jelentés már csak Balázs Bélát említi egyedüli magyarként a bécsi Clarté-mozgalom agitátorai között. Kassák és Balázs régebbi eredetű konfliktusai 1920–1921-ben újjal gyarapodtak,⁴⁸ azonban a bécsi „clarté-isták” között nem „direkt” hatalomátvétel történt. 1922 januárjában új, német nyelvű Clarté-csoport alakult Bécsben, Balázs itt lett hangadó. Ebben a társaságban főként bécsi értelmiségiek munkálkodtak – közöttük Kassák német nyelvtudás hiányában is bizonyosan háttérbe szorult volna.

Kassákok 1922-ben más érzékeny veszteségek is érték. A Ma köréből 1922 legelején kivált Uitz Béla, majd az év közepén Barta Sándor – ők ketten a lap helyettes szerkesztői és egyben Kassák sógorai voltak. (Uitz vette feleségül Kassák Terézt, Barta pedig Újvári [Kassák] Erzsit; pár év múlva mindkét család a Szovjetunióban telepedett le.) Valószínű, hogy a Clarté-vonalat Uitz Béla vitte tovább, 1923 és 1926 között Párizsban Barbusse Clarté című lapjának szerzője és illusztrátora volt, magát Barbusse-t is többször lerajzolta.⁴⁹ Uitz dühödtt ellenségként vált meg Kassáktól, ezt kettejük 1926-os, párizsi összetűzésük is bizonyítja (lásd később). Uitz és Barta elsősorban politikai okokból hagyták ott Kassákokat, felríván neki, hogy feladta a közvetlen politikai harcot. Bortnyik Sándor kilépésében – ez szintén 1922-ben történt – főként művészetelméleti viták játszottak szerepet,⁵⁰ de ebben az évben Mácza János is eltávolodott a bécsi avantgárdtól, és 1923-ban áttelepült Moszkvába.⁵¹ 1922-es, Ausztriából történt kiutasítása után Illés Béla is a Szovjetunióba utazott, ahol íróként és irodalompolitikai funkcionáriusként

⁴⁴ Vö. Jean RELINGER, *Barbusse, a Clarté mozgalom és az értelmiség (1919–1926)*, *Literatura* 1979/2–3., 225–234.

⁴⁵ Vörösvédelmi helyzet 1922/7. = HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, M. Kir. Honvédelmi Minisztérium, Elnökség, Kat. Pol. 50.193/1922. a.sz.

⁴⁶ KASSÁK, *Aktívizmus*, 51.

⁴⁷ Vö. KASSÁK Lajos, *Reflexiók*, Munka 1935/44., 1306–1308., Uő, *Barbusse: Jézus*, Nyugat 1927. december 16., 874–878.

⁴⁸ Balázs és Kassák bécsi konfliktusairól és Balázs Clarté iránti elköteleződéséről lásd Balázs Béla *Naplóját* (Magvető, Budapest, 1982, II/437–443., 498–500., 513–517.).

⁴⁹ KONTHA Sándor, *Uitz Párizsban*, *Művészet* 1968. november, 10–14.

⁵⁰ BORTNYIK Sándor, *Emlékeim Kassákról = Kortársak Kassák Lajosról*, 14–18.

⁵¹ FÖLDES Györgyi, *Mácza, kassai magyar avantgárd, transznacionalitás = Uő, Avantgárd anziksz.*

Transznacionális elvek és gyakorlatok az avantgárd és neoavantgárd művészetben, Gondolat, Budapest, 2021, 36.

működött. Emlékezései szerint ő csak itt, 1927-ben ismerkedett meg Barbusse-szel, Anatolij Lunacsarszkij közoktatásügyi népbiztos lakásán.⁵²

*

Mindezek után meglepő, hogy Kassák *Álláspont* című, 1924-ben kiadott röpiratában ismét politikai tárgykörökben fejtette ki véleményét, mi több radikális meggyőződését hangoztatta. Művében egyfelől a kommunizmus konstruktőre szólal meg: *a jövőbeni forradalmi cselekvésre történő kulturális és ideológiai felkészülés* módozatait taglalja. Kassák szerint ezt a munkát a *legális* tömegpárttá szerveződő kommunista mozgalomnak kell elvégeznie: feladatokat kell átvennie a szakszervezetektől és a szociáldemokratáktól, pártiskolákat kell felállítani, amelyekben meghatározott tantárgyakat kell tanítani. A cél az *új ember megépítése*. Mindebben megkerülhetetlen szerep jut *a forradalom konstruktőreinek*, Kassák szerint „a konstruktív művész, konstruktív ember [...] ma a legisztább forradalmi típus”, ugyanis a konstruktív művész önmaga kifejezésével az új, kollektív társadalom törvényeit fogalmazza meg, avagy Kassák nyelvezetén: „a mi emberi lényünkől kifejelett konstruktív alkotások is a jövő struktúráját mintázzák”.⁵³ Ám arra vonatkozóan, hogy az előbbi „megoldóképletek” miként váltják valóra a jövő kommunizmusát, sem az *Álláspont*, sem a többi, az emigrációban született Kassák-tanulmány nem ad útmutatást.⁵⁴

Mindazonáltal Kassák az *Álláspont*tal napi politikai ügyekhez is hozzászólt – ebből a szempontból röpirata öngazolásnak tekinthető. Kassák az 1919-es kommunista hatalomátvétel ötödik évfordulójára időzítve fejtette ki nézeteit a bécsi kommunista mozgalomról, azaz fogalmazott meg lesújtó véleményt a frakcióharcokról, amelyek – szerinte – az egész ügyet kompromittálták. A frakciókat a követendő stratégiára vonatkozó elképzelések határolták el egymástól. A fő kérdés ekként hangzott: a forradalom menetében bekövetkezett „lassúbbodás” idején illegális, offenzív kommunista akciók vezetnek-e az (újabb) proletárdiktatúrához, avagy a magyarországi legális munkásmozgalomra építve, a szociáldemokraták és a szakszervezetek alakulatait felhasználva, hosszabb távon érhető-e el a siker. A frakciók közötti ellenségeskedés feloldása – az ideológiai „tisztázás” – központi jelentőségűnek bizonyult már a Komintern III., 1921. június-júliusi moszkvai kongresszusán is. A magyar delegáltak közül az előbbi, radikálisabb nézeteket képviselte Kun Béla, Pogány József és Rudnyánszky Gyula, míg az utóbbi taktika híve volt Landler Jenő, Lukács György, Hirossik János és a magyar clarté-isták között korábban említett Király Albert. A Kommunista Internacionálé magyar ügyekben hozott határozata a mérsékeltek álláspontját legitímálta, tulajdonképpen azt az irányvonalat, amelyet Lenin a „baloldaliság” veszélyeire figyelmeztetve még a Komintern 1920-as, II. kongresszusára írott könyvében dolgozott ki.⁵⁵ A bécsi frakcióharcok azonban az 1921-es kongresszus után sem szűntek meg, az év őszén a mérsékeltebb álláspont képviselői, Landler, Lukács és Hirossik kiléptek a KMP Központi Bizottságából. 1922–1923-ban a KMP és a Komintern közötti együttműködés erősen akadozott, 1924 tavaszán kezdődött meg az egyeztetés az ellentétek feloldásáról.⁵⁶ Kassák az *Álláspont* miatt indított magyarországi per főtárgyalásán 1928-ban azt vallotta, hogy a munka megírására a kiadó, Julius Fischer szólította fel, és a megjelent

⁵² ILLÉS Béla, *Anekdóták, találkozások, történetek*, Szépirodalmi, Budapest, 1964, 67–68.

⁵³ KASSÁK Lajos, *Álláspont. Tények és új lehetőségek*, Julius Fischer Verlag, Bécs, 1924, 12, 30–35, 38, 43, 44.

⁵⁴ Lásd például KASSÁK Lajos, *Képarchitektúra*, Ma 1922. március 15., 52–54., Uő, *Vissza a kaptafához*, Ma 1923. szeptember 15., 1–2., Uő, *Éljünk a mi időnkben*, Korunk 1926/7., 455–457., Uő, *A korszerű művészet él* = Uő, *Tisztaság könyve*, Horizont – Simon J., Budapest, 1926, 95–114.

⁵⁵ Vlagyimir Iljics LENIN, *A „baloldaliság”, a kommunizmus gyermekbetegsége*, fordító nélkül, Magyar Helikon, Budapest, 1980.

⁵⁶ A bécsi kommunista emigráció belső ellentéteiről lásd SZABÓ Ágnes, *A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919–1925)*, Kossuth, Budapest, 1970, 91–190.; KIRSCHNER Béla, *A KMP stratégiai vonalának alakulása (1919. augusztus – 1925. augusztus)*, Akadémiai, Budapest, 1985, 103–207.; LUKÁCS György *Önéletrajza – 1930. április 1. = Vallatás a Lubjankán. Lukács György vizsgálati ügyiratai – Életrajzi dokumentumok*, szerk. V. T. SZEREDA et al., Argumentum – Lukács Archívum, Budapest, 2002, 137–138.

könyvből is ő postázott 150 példányt zárt borítékban, „föltehetőleg” a kommunista párt vezető tagjainak.⁵⁷ Kassák a perben nyilván nem kívánta rontani a maga esélyeit, ám az *Álláspont* megírására vonatkozó felszólítás magasabb helyről érkezhettek.

Az *Álláspont* sokrétűen tanúskodik arról, hogy Kassák számára „a jövő csírái” a lenini nézetekben „teljesednek fel”.⁵⁸ Ő maga az Új Embert Leninben látta megtestesülni: „Nem a régi rend örököje, hanem az ebben a rendben többé megférni nem tudó, felduzzadt életességhez egy új, egy általánosabb rendet igénylő társadalom két jobbkezes angyala volt ő. Konstruktor. A gazdaságot, politikát, tudományt és technikát egyenlő mértékkel mérő új, kollektív ember.”⁵⁹ Kassák a lenini kvalitásokra hivatkozva, illetve önnön igazságait bizonygatva a Kun Bélától és Pogány Józseftől korábban elszenvedett sérelmekért is törleszthetett, hiszen ezúttal kibővítve ismételte el a *Levél Kun Bélához...* téziseit „a kultúrásan [!] forradalmasított új ember megformálásáról”.⁶⁰

Kassák hazatérési aktáiban több helyütt, egybehangzóan szerepel, hogy az *Álláspont* Magyarországon nem volt hozzáférhető. Simon Jolán 1925. augusztusi leveleiből ugyanakkor arra következtetünk, hogy Budapestre mégiscsak eljutott a kiadvány. „Állásp. csomagolj szükségem van rá[,] a levelem végére írom milyen címre küld [!] egy 25 drbot. Fontos!” – írta Simon Jolán Budapestről Kassáknak 1925 augusztusában, a levél alsó margóján Kiss Hugó budapesti címét tüntette fel (Szekszárdi út 34. I/6.), megismételve: „ide küld[d] a csomagot”, majd még augusztusban visszajelzett Kassáknak: „25 Ál megkaptam”.⁶¹ Ez veszélyes dolog volt, de összességében is nehezen érthető, hogy Kassáknak miért kellett az *Álláspont*-ban politikai szempontból ily nyilvánvalóan kitérnie. Százötven *bizonyosan* szétküldött példány – a címettek között Kassák ellenfelei (és besúgók) is ott voltak – önmagában elég volt ahhoz, hogy hiteltelenné a napi politikától visszavonult Kassákról kialakított képet.

Az *Álláspont* bizonyosan bővelkedik olyan megjegyzésekben, amelyeknek *éle*, rejtett üzenete *csak ott és csak akkor*, a mozgalomban volt fogható – érdemleges válaszokról azonban nincsen tudomásunk. A kommunista frakcióharcok viszont még évekig elhúzódtak, bár ezek jelentősége a bécsi emigránsok körében egyre csökkent – avagy a nézetkülönbségek „áttelepültek” a Szovjetunióba, ám ott azután minden korábbi kijelentésnek ismét súlya lett. Ami viszont dokumentálható, hogy Kassák műve a magyar államigazgatás köreiből valódi érdeklődést váltott ki, és a létrejövő olvasatok évekre meghatározták Kassáknak a politikai nyilvánosságához való viszonyát.

*

1924-re nyilvánvalóvá vált, hogy a bécsi emigrációnak lassanként „bealkonyul”: politikai ígéretei devalválódtak, hiszen a szélsőbal által várt újabb forradalom bizonytalan időre elodázódott, miközben a magyarországi rendszer a konszolidáció felé haladt. Miként láttuk, sokak számára Bécs már korábban is csak átmeneti állomásnak bizonyult Berlin, Párizs vagy Moszkva felé, mások a hazatérésben reménykedtek. Egyre szűkültek a publikációs lehetőségek is. A Proletár című bécsi lap 1922-ben, a Jövő című lap 1923 májusában szűnt meg, a Bécsi Magyar Újságot, amely 1921–1922-ben Kassák írásait is közreadta – és amelynek kiadóhivatalában Simon Jolán 1921 végéig dolgozott⁶² –, 1923. december 16-án árusították utoljára.⁶³

⁵⁷ Lásd 109. – Julius Fischer valójában Gömöri Gyula (1885–1937) emigráns könyvkiadó volt.

⁵⁸ KASSÁK, *Álláspont*, 47.

⁵⁹ *Uo.*, 26.

⁶⁰ KASSÁK, *Levél Kun Bélához...*, 147.

⁶¹ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. augusztus] = Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum (a továbbiakban: PIM–KM), KM-lev. 2063/85., 2063/83. – Minden bizonnyal Kiss Hugó illegális kommunistáról van szó, akit 1927-ben letartóztattak. – Simon Jolán sajátos helyesírásán a levélrészletekben nem változtattunk.

⁶² CSAPLÁR, *Az első magyar...*, 6.

⁶³ *A bécsi magyar emigráció újságai és folyóiratai (1919–1933)*, szerk. GALAMBOS Ferenc, OSZK, Budapest, 1960.

Kassák 1924-ben már nehezen gyűjtötte össze a Ma nyomdaköltségeit; válaszut elé került, és számára a hazatérés lett az ígéretesebb lehetőség.⁶⁴ Simon Jolán 1923 szeptemberétől mind gyakrabban, majd egyre hosszabb időszakokra látogatott Budapestre, itt intézte Kassák budapesti lapok számára írt műveinek megjelentetését.⁶⁵ 1924 tavaszától többször találkozott Osvát Ernővel, felajánlotta Kassák készülő önéletrajzát a Nyugatnak. Az *Egy ember élete* első könyvét a folyóirat 1924. május 16. és augusztus 16. között adta közre.

1925-ben Kassák a Ma „visszahonosítása” érdekében furcsa módszert választott. Munkatársát, Tamás Aladárt bízta meg azzal, hogy Budapesten 365 címmel lapot indítson, ám az első szám anyagát Kassák állította össze, és Simon Jolánnal küldte el Budapestre. A 365 meg is jelent 1925 áprilisában. A második szám sajtótörténeti szempontból még érdekesebb: Bécsben a Ma 1925. június 15-i számát kétféle címlappal nyomták: egy részét a Ma, másik részét a budapesti 365 borítójával. Az utóbbi példányokat újjólag Simon Jolán vitte át a határon. A szám, amely főként a Breslau-ban (Wrocław) munkálkodó funkcionista művészcsoporthoz népszerűsítette német nyelven, Budapesten minimális figyelmet keltett, és a 365 megszűnt.⁶⁶

Az 1925. június 15-re keltezett számmal a Ma bécsi karrierje is véget ért.

Szeptember 5-én a m. kir. belügyminiszter arról tájékoztatta a m. kir. igazságügy-minisztert, hogy Kassák Lajos hazatérési igazolvány kiállítását kérte a bécsi magyar követségen.⁶⁷

---

⁶⁴ Vö. NÁDASS József, *Nehéz lettár. Regényes önéletrajz*, Szépirodalmi, Budapest, 1963, I/365–367.

⁶⁵ CSAPLÁR, *Az első magyar...*, 7–8.

⁶⁶ TAMÁS Aladár, *Akkoriban szüntelen fújt a szél*, Szépirodalmi, Budapest, 1976, I/255–277.; DOBÓ Gábor, *Számok. A nyugati emigrációból Magyarországra visszatérő avantgárd lapszerkesztők adaptációs modelljei a 365-től a 100%-ig*, *Irodalomtörténet* 2023/2., 168–196.

⁶⁷ Lásd 40.

Rendeletek tára

A Magyarországra beutazni, illetve ott letelepedni kívánó személyeket az 1920-as években erős kontroll alatt tartották. A Magyar Királyság Bécsi Követségén az úti okmányok kiállítása korántsem volt automatikus, hiszen a trianoni békeszerződés alapvetően átalakította az állampolgári viszonyokat. A nem egyértelmű esetekben a követség a magyarországi hatóságokhoz fordult útmutatásért. A magyar útlevel kiállításának vagy meghosszabbításának, illetve a hazatérési igazolványra való jogosultságnak az alapfeltétele a Trianon utáni Magyar Királyságon belüli illetőség igazolása volt, azaz a kérelmezőnek valamely község kötelékébe történő felvétele.⁶⁸ Ezt követően kerülhetett sor a hazatérő politikai múltjának részletekbe menő átvilágítására. A hazatérési okmányok megszerzését különösen megnehezítette, ha valaki Magyarországról a proletárdiktatúra bukása után a bűnvádi eljárás elől külföldre szökött (netán ellene nyomozólevél volt érvényben).

Az ügymenetet kezdetben az 1922. június 2-án kiadott 23.108/1922. IM IV. rendelet szabályozta, e szerint minden esetben kegyelmi kérvényt kellett benyújtani a hazatérés előzetes feltételeként.⁶⁹ 1924 tavaszától a procedúrát a 21.906/1924. IM IV. számú, 1924. április 18-án kiadott igazságügy-miniszteri rendelet határozta meg.⁷⁰ Nem szokatlan módon a bécsi emigránsok korábban értesültek a jogszabályról, mint a külképviselet. 1924. május elején ugyanis Bécsben járt dr. Györki Imre szociáldemokrata nemzetgyűlési képviselő, aki – a követség információi szerint – „az emigránsok nagyobb arányú hazatérésének ügyében dolgozott”, és tájékoztatta az emigránsokat a rendelet tartalmáról (dr. Györki magyar diplomatákkal nem tárgyalt).⁷¹ A követség tudakozódására az igazságügy-minisztérium 1924. május 6-án elküldte a 21.906/1924. IM IV. számú rendeletet, amely egyértelmű szabályozást és némely könnyítéseket hozott, s ezzel a politikai klíma változását is jelezte. A rendelet biztosította azok hazatérését, akik a bűnvádi eljárás elől korábban jogellenesen külföldre távoztak, és engedélyezte számukra, hogy – az ügyészség döntésétől függően – a bírósági eljárás alatt szabadlábban védekezhessenek. Ez a szabályozás *főként* olyan esetekre vonatkozott, amelyekben a vád tárgya mind alanyi, mind tárgyi szempontból aránylag kevésbé súlyos beszámítás alá eső bűncselekmény volt. A hazatérni szándékozónak külföldi tartózkodási helyén igazolást kellett beszereznie ottani jogkövető magatartásáról, és az iratot a magyar követséggel láttamoztatnia is kellett.⁷²

A bécsi követség nem volt felkészülve a hirtelen megszaporodott ügyek intézésére, a külügyminisztérium 1924. május 14-én tehát akként rendelkezett, hogy emigránsok részére további utasításig Bécsben sem útleveleket, sem hazatérési igazolványokat nem szabad kiadni.⁷³ Június első napjaiban Budapesten megbeszélést tartott gróf Bethlen István miniszterelnök, dr. Pesthy Pál igazságügy-miniszter, dr. Daruváry Géza külügyminiszter és dr. Masirevich Szilárd bécsi követ, és megállapodtak a hazatérési ügyek részletesebb szabályozásáról. Az igazságügy-minisztérium 1924. június 6-án küldte el a bécsi követség számára a 21.906/1924. IM IV. számú rendelet „gyakorlati szabályok” című kiegészítését – a szöveget a rendelet integráns részének tekintve.⁷⁴ Ily módon az eredetihez képest jóval bonyolultabb szabályozás jött létre, ráadásul a procedúrát nemcsak olyan ügyekre alkalmazták, amelyekben még zajlott a bűnvádi eljárás, de – mint Kassák esetében látni fogjuk – a hazatérők politikai átvilágítását is ezen jogszabály alapján végezték el.

A rendelet feltételezte a hazatérni szándékozó magyarországi illetőségének vagy állampolgárságának meglétét. A hazatérők *első csoportját* azok alkották, akik ellen a proletárdiktatúra alatt

⁶⁸ MOLNÁR Kálmán, *Magyar közjog*, Pécs, Danubia, 1926, 140–159.

⁶⁹ Lásd 18.

⁷⁰ Lásd 17.

⁷¹ Lásd 18. – Dr. Györki Imre ügyvédként – dr. Hébelt Ede kollégájával együtt – az 1920-as években több vezető szociáldemokrata emigráns hazatérésének ügyében működött közre.

⁷² Lásd 17.

⁷³ Lásd 18.

⁷⁴ Lásd 19.

elkövetett, enyhébb beszámítás alá eső kommunista bűncselekményekért indult eljárás, a *második csoportba* azok kerültek, „akik ellen a kommunizmus bukása után az állami és társadalmi rend fokozottabb védelméről szóló 1921. III. tc.-be ütköző vagy egyébként az állam ellen az emigrációban elkövetett bűncselekmény miatt” zajlott bűnvádi eljárás.

Az *első csoport* esetében a hazatérni szándékozónak a lakóhelye szerint illetékes magyar követségen az igazságügy-miniszternek címzett kérvényt kellett benyújtania, s – miként említettük – csatolnia hozzá a külföldi rendőrhatalóság bizonyítványait arról, „hogy Magyarországból történt távozása óta hol tartózkodott, külföldi tartózkodási helyén (helyein) mivel foglalkozott s hogy az állam és társadalom törvényes rendje ellen irányuló magatartást nem tanúsított, sem ily irányú üzemekben részes egyénekkel összeköttetésben nem állott.” A követség, amennyiben nem állt rendelkezésre olyan adat, amely a bemutatott rendőrhatalósági bizonyítvány tartalmának ellentmondott volna, láttamozta a kérvényt, ellenkező esetben külön kísérő jelentést írt a hazatérni szándékozó személyéről. Alapesetben a külügyminisztérium nem igényelte, hogy a követség „nyomozást” folytasson a hazatérő külföldi cselekedeteire vonatkozóan.⁷⁵

A kérvény ezután az ügyészségre került, ahol az illetékes rendőr-főkapitányság politikai osztályától információkat gyűjtöttek a hazatérő itthoni előéletéről, majd az ügyészség a kérvényt véleményes jelentésével visszaküldte az igazságügy-miniszternek. Ezután következett az a lépés, amely nem szerepel az igazságügy-miniszteri rendeletben. 1924. július 21-én Magyarország Kormányzójának Kabinetirodája arról tájékoztatta az igazságügy-minisztert, hogy Horthy Miklós kormányzó – mielőtt „az illetékes igazságügyi hatóság” egy adott kérelemről határozna – „bizalmas közlés útján” meg kívánja ismerni az ügy lényeges pontjait, hogy „esetleges óhaját” is kifejezze.⁷⁶ 1924 nyaráról több ilyen összefoglalást ismerünk,⁷⁷ azonban a későbbiekben a hazatérőkről a kabinetirodát *rövid úton* tájékoztatták, vagyis a kérelmekről külön összefoglalások nem készültek, az aktákat feltehetőleg felvették a Várba.⁷⁸

Amennyiben a kormányzói kabinetirodának nem volt észrevétele, az igazságügy-miniszter az ügyet – immáron újra a 21.096/1924. IM IV. számú rendeletnek megfelelően – a saját javaslata kíséretében a minisztertanács elé terjesztette. Ha a minisztertanács döntése kedvező volt, a kérelmezőtől – hazatérése előtt – újabb nyilatkozat beszerzése következett. A kérelmezőnek sajátkezű aláírásával ellátott iratban becsületszavát kellett adnia, miszerint

az országba visszabocsátásától öt éven át nem vesz részt politikai pártnak, egyesületnek vagy szervezetnek szervezésében, vezetésében, működésének irányításában, nem vesz részt politikai gyűlés rendezésében vagy összehívásában, ily gyűlésen tisztet nem visel és fel nem szólal, nem lesz politikai jellegű lapnak szerkesztője, kiadója, politikai tartalmú közlést sajtó útján sem saját neve alatt, sem névtelenül vagy más név alatt közzé nem tesz és általában minden szembetűnő politikai tevékenységtől és magatartástól tartózkodik.

Ezt követően került sor a nyomozólevél visszavonására, a határőrizeti szervek értesítésére és az úti okmány kiállítására.

A *második csoportba* tartozók esetében a rendelet több ponton is inkonzisztens. Nem világos, hogy a hatóságoknak az első csoportra vonatkozó eljárásrend mely pontjait kellett alkalmazniuk a második csoportra, nyilván nem jöhetett szóba például a külföldi rendőrhatalóság által kiállítandó *tisztázó bizonyítvány*, miszerint az illető „az állam és társadalom törvényes rendje ellen irányuló magatartást nem tanúsított, sem ily irányú üzemekben részes egyénekkel összeköttetésben nem állott.” A rendelet a második csoport esetében csak az utolsó fázisként aláírandó politikai nyilatkozatra és annak kiegészítésére szorítkozott, e csoport tagjait az utasítás szerint

⁷⁵ Lásd 18.

⁷⁶ Lásd 24.

⁷⁷ Lásd 29–30.

⁷⁸ Lásd 33.

közigazgatási úton akkor lehet az ország területére bocsájtani, ha az I. pontban megszabott nyilatkozat kiállításán felül a követség előtt azt is megfelelően biztosítják, hogy az ország területén kívül maradt társai[k] a magyar állam ellen irányuló minden néven nevezendő propagandát öt éven át abba hagynak, a sajtópropagandát rögtön teljesen beszüntetik és általában ezen az időn át a magyar állam mai rendje és kormányrendszere ellen irányuló minden tevékenységtől tartózkodnak.

A követség álláspontja szerint a fentebbi szabályok „újabb homályt és zavart” teremtettek, a pragmatikai ellentmondásokra dr. Masirevich Szilárd követ is rámutatott: „Teljesen megfoghatatlan előttem, hogy mikép[p] vállalhasson valaki megfelelő biztosítást az iránt, hogy a külföldön maradt társak emezt vagy amazt tenni vagy nem-tenni fogják” – írta dr. Kánya Kálmánnak, a külügyminiszter állandó helyettesének küldött 1924. június 13-i magánlevelében.⁷⁹ Dr. Masirevich leveléből is világosan látszik, hogy a bécsi követség számára az emigránsokkal kapcsolatos politikai ügyintézés terhet jelentett, ráadásul a követség nem rendelkezett a döntésekhez szükséges háttérinformációkkal. A helyzetet bonyolította, hogy a külügyminisztérium illetékesei július elejére elkészítették a maguk 1.849/1924. Pol. számú rendelettervezetét, amely kiegészítette a 21.906/1924. IM IV. számú rendeletet.⁸⁰ A bécsi követség fennmaradt aktái arról tanúskodnak, hogy ott a későbbiekben az igazságügy-minisztérium által kiadott rendelet szellemében, de a külügyminisztériumi „pótszabályok” figyelembevételével intézték a hazatérők ügyeit.

Az 1.849/1924. Pol. számú külügyminisztériumi rendelettervezet egyébiránt rávilágított arra is, hogy a kialakított ügyrend a kívülállók számára miért lett követhetetlenül bonyolult. A külügyminisztérium „bizalmasan” tudatta a miniszterelnökkel, a belügy- és az igazságügy-miniszterrel, hogy az illetékesek megpróbáltak olyan szabályozást kidolgozni, amely, ha nem is teszi lehetetlenné az erre jogosultak hazatérését, de bizonytalan időre elodázhhatja azt, másfelől a jogalkotó szándékában állt, hogy a hazatérőket több évre kiiktassa a honi politikai életből:

Méltóságod saját információjára bizalmasan közlöm, hogy a fentjelzett intézkedések célja az emigránsok visszatérésének lehető megszorítása, továbbá az, hogy hazatérésük engedélyezése esetén az országba való visszatérés után politikai agitációt ne fejthessenek ki.

Ezen cél természetesen csak úgy volna hathatósan elérhető, ha részükre az útlevel kiadása lehetetlenné lenne téve mindaddig, amíg a fent körülírt feltételeket nem teljesítik. A magyar törvény értelmében azonban egy magyar honos részére útlevel kiállítása nem tagadható meg. Olyan esetekben azonban, ha az illető magyar honos az országot nem rendes úton hagyta el, joga van az államhatalomnak a kiutazás körülményeinek továbbá annak a körülménynek a tisztázását felvetni, az miért és hogyan történt, és az akként külföldre távozottak útleveleinek [!] bizonyos ellenőrző illetve preventív intézkedéseket foganatosítani, amelyek oda irányulnak, hogy az útlevelekre kifejezésre jusson, [!] hogy az illető emigráns, továbbá az a körülmény, vajjon az előírt feltételeknek megfelelt-e vagy sem.

A „preventív intézkedések” egyikeként a külügyminisztérium két különböző bélyegzőt készített az érintett követségek számára: aki a minisztertanácstól végül engedélyt kapott a hazatérésre, annak az úti okmányára a „*Rendeletellenesen távozott . . . . . igazolt.*” szövegű pecsét került, aki viszont „önhatalmúlag” tért haza, annak okmányát a „*Rendeletellenesen távozott.*” feliratú bélyegzővel pecsételték le.⁸¹ A bélyegzőket 1924. július 23-án postázták a külképviseleteknek, a Bécsbe küldött példányokat a követségi „vas szekrényben” helyezték el.⁸²

⁷⁹ Lásd 20. – Ez a levélformula a magyar diplomáciában jelenleg ún. „főnöki levélként” ismeretes.

⁸⁰ Lásd 22.

⁸¹ *Uo.*

⁸² MNL OL KÜM Bécsi Követség K 81 102. d., sz. n. dosszié

A hazatérők a határállomáson való belépéstől kezdve „szoros megfigyelés” alatt álltak. Csak az ügymenet lényegesebb pontjait említve: a hazatérő poggyászát alaposan átkutatták, kommunista iratok, propagandaanyagok esetén az illetőt őrizetbe vették. Úti okmányát a határon való belépéskor bevonták, abban kiegészítették személyleírását, és feljegyezték tervezett magyarországi tartózkodási helyét, majd az okmányt felterjesztették a Belügyminisztérium Központi Nyomozó Hivatalához (annak megszüntetése után a Közbiztonsági Osztályhoz), amely elvégezte a személy előéletének feltárását és értékelését (a prioritást). A hazatérőnek megadott határidőn belül jelentkeznie kellett a tartózkodási helye szerinti illetékes rendőrhatóságnál, amely időközben a központból megkapta a „bizalmas megfigyelésre” vonatkozó instrukciókat. Ha a prioritás során az illető ellen „bizonyítékok” merültek fel, vagy ha a jelentkezés elmaradt, a hazatérő ellen körözést adtak ki.⁸³

Az ügyintézés sémája az íróasztalon bizonyára jól mutatott, ám közel egy tucat államigazgatási szerv együttműködését igényelte. Az adott külképviselet mellett részt vett benne a belügy-, a külügy- és az igazságügy-minisztérium, a főügyészség, az ügyészség, az államrendőrség politikai osztálya, a kormányzói kabinetiroda, a minisztertanács, majd a határátlépést ellenőrző szerv és a folyamodó lakhelye szerinti rendőrhatóság. A munkát az erősen túlterhelt igazságügy-minisztérium próbálta összefogni, közben azonban eleget kellett tennie a politika felől jövő utasításoknak és az informális megkereséseknek is. Az adminisztráció alsóbb szintjein 1925–1926-ban már nem tudták határidőre betartani az előírt protokollt: az ügyintézők nem rendelkeztek naprakész tudással az egyes ügyekről, a külképviseletekről beérkező különféle kérelmek egyidejű intézése meghaladta erejüket. Az igazságügy-miniszter 1925. február 18-án bizalmas utasítást adott ki, miszerint az ügyészségek „megfelelő módon eszközöljék ki”, hogy a hazatértek azon bűnügyeiben, ahol a nyomozólevél visszavonatott, a bíróság a főtárgyalást további rendelkezésig ne tartsa meg, illetve a már esetleg kitűzött főtárgyalást napolja el. Mindez a hazatértek személyek további „sakkban tartását” is célozhatta, de tehermentesítette a túlterhelt igazságszolgálatot is.⁸⁴

---

⁸³ Lásd 16.

⁸⁴ Lásd 36.

Budapest – Bécs – Budapest

Kassák Lajos megpróbálta elkerülni, hogy ügye a 21.906/1924. IM IV. számú rendelet hatálya alá tartozzon. Dr. Györki Imrével 1924 májusában Bécsben személyesen is találkozhatott, hiszen Kassák budapesti ügyét egy hónappal később dr. Györki ügyvédi irodája kezdte el intézni: mindenekelőtt el kellett érniük, hogy megszüntessék a magyarországi bűnvádi eljárást. Kassáknak a Budapesti Kir. Ügyészséghez intézett kérelmét dr. Györki Imre és dr. Horváth Sándor ügyvédi irodája nyújtotta be, az iratot az ügyészségen 1924. június 30-án érkezettették. A kérelemből kiderül, hogy a korábban említett két, sajtó útján elkövetett izgatás ügyén kívül Kassák ellen IV. 13/254/1919. számon „meg nem állapított bűncselekmény miatt” is indítottak nyomozást.⁸⁵ Kassák kérelmének beérkezése után ez utóbbi ügy dokumentumait dr. Baróthy Pál kir. főügyész kiemelte az iratcsomóból.⁸⁶ Az eredeti iratcsomó hozzáférhető, azonban a Kassákra vonatkozó anyagot később nem helyezték ide vissza, pedig – dr. Baróthy szerint – annak része volt egy 1919. november 29-én felvett ügyészségi jegyzőkönyv is. Ez a jegyzőkönyv azonos lehet azzal az irattal, amelyet Kassák 1919-es őrizetbe vétele kapcsán már említettünk. Kassák az utóbbi ügyben „terhelő adatok híján”, a sajtóperekben pedig elévülés miatt kérte a bűnvádi nyomozás megszüntetését.

A Budapesti Kir. Ügyészség 1924. augusztus 8-án indítványozta a Kassák elleni nyomozólevelek visszavonását és a bűnvádi eljárás elévülés miatt megszüntetését, ami a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék 1924. szeptember 3-i végzésével megtörtént.⁸⁷ A Budapesti Kir. Ügyészség minderről 1924. október 28-án értesítette dr. Györki Imrét – az iratból megtudhatjuk, hogy a IV. 13/254/1919. számú ügyet még 1920-ban egyesítették a másik két, sajtó útján elkövetett izgatás ügyével.⁸⁸

Az út azonban korántsem nyílt meg Magyarország felé. Kassák Bécsben nem tudta igazolni magyarországi illetőségét, ezért hazatérési okmányokat sem kaphatott. A Bécs és Budapest között „ingázó” Simon Jolán a következő két évben több ügyvéddel, tisztviselővel és újságíróval tanácskozott az illetőség és a honosítás megszerzéséről. Több, Kassáknak írott levele tanúskodik arról, hogy a „tanácsadók” mintegy „a levegőbe beszéltek”, az ügymenetről homályos dolgokat mondtak, és minimális erőfeszítést fejtettek ki annak érdekében, hogy Simon Jolán előbbre jusson a hivatali eljárásban.

Mindez azért is érdekes, mert az 1920-as évek közepén számos magyarországi lakosnak kellett illetőségi igazolást beszereznie. A jogi szabályozásban semmi titokzatos nem volt, és számos fővárosi ügyvéd találkozott ilyen esettel. Korábbi budapesti lakosok számára az illetőségi igazolást a főváros tanácsának illetőségi ügyosztálya állította ki. A benyújtandó kérvényhez csatolni kellett az okmányt – például az apa születési bizonyítványát –, amely a folyamodó magyar állampolgárságát igazolta, a folyamodó születési bizonyítványát, erkölcsi bizonyítványát, lakbizonylatát legalább négy évi, megszakítás nélküli Budapesten tartózkodásról, illetve adókönyvi vagy adófőkönyvi kivonat alapján azt is igazolni kellett, hogy a kérvényező Budapesten legalább egyszer adót fizetett.⁸⁹ Az illetőségi igazolás birtokában a folyamodó immáron kérelmezhetette a magyar állampolgárság megszerzését (illetve a honosítást) – Kassák hazatérésének ez utóbbi már nem volt feltétele.

Simon Jolán idővel azzal is szembesült, hogy a „pártfogók” többsége Kassák dolgaiban nem kívánja exponálni magát. Mindez az ő szempontjukból nézve érthető volt: a magyar hivatalosság Kassákot kommunista szökevényként tartotta számon. A M. Kir. Államrendőrség Politikai Nyomozó Főcsoportja által készített névjegyzék 1926. áprilisi, II. részében Kassák mint a bécsi magyar kommunista párt tagja szerepel,⁹⁰ ekként nem meglepő, hogy a magyar rendőrség Simon Jolán utazásait is követte.

⁸⁵ Lásd 21.

⁸⁶ Lásd 28.

⁸⁷ Lásd 32., 34.

⁸⁸ Lásd 35.

⁸⁹ M. Kir. Országos Államrendőrségi Évkönyv, szerk. SÁNDOR Jenő – BINGERT János, M. Kir. Országos Államrendőrségi Évkönyv Kiadóvállalat, Budapest, 1925, 113.; *Mindent tudok. Az Újság könyve*, szerk. DICK Bódog, Az Újság Rt. kiadása, Budapest, 1926, 249.

⁹⁰ MNL OL BM K 149 651. f. 13. cs.

Budapesti tartózkodásáról például 1925. február 17-én aktát nyitottak,⁹¹ ám Simon Jolánt nyilvánvalóan már korábban is figyelték, majd 1925 márciusában, miközben a 365 című lap első számának megjelenését intézte Budapesten, ki is hallgatták.⁹²

Simon Jolán nehezen igazodott el a bürokrácia útvesztőjében, de elszántan, hősiességgel próbált eleget tenni a kívánalmaknak, noha a hazatérés jogi procedúráját összességében nem látta át. Csak 1925 nyarára lett számára nyilvánvaló, hogy az illetőségi igazolvány *nélkülözhetetlen* az úti okmányok kiállításához.⁹³ Az adózási igazolás megszerzése külön gondot jelentett. Simon Jolán Kassák több korábbi munkaadójánál is járt, de ők az iratok selejtezése miatt nem tudták igazolni Kassák alkalmazotti viszonyát. Végül Simon Jolán és özv. Kassák Istvánné 1925 karácsonya előtt személyesen felkeresték Aigner Adolfot, az egykori Aigner és Fábrián Csavargyára társtulajdonosát.⁹⁴ Aignerék valószínűleg már 1907-ben felvették Kassákot a VI. ker. Váci út 135. alatti gyárukba, az *Egy ember élete* tanúsága szerint a néhány hónapos alkalmazásnak egy Kassák által is szervezett sztrájkügy vetett véget. Megjegyzendő, hogy a regényben írtakhoz képest⁹⁵ Kassák a csavargyárban hosszabb ideig dolgozott.

*

Közben Bécsben Kassák is megkezdte a hivatalos ügyintézését – meglátásunk szerint amolyan „próba-szerencse” alapon. Miként említettük, a belügyminisztérium – a bécsi követség értesítése alapján – 1925. szeptember 5-én tudatta az igazságügy-minisztériummal, miszerint „Kassák Lajos író, kommunista emigráns azzal a kérelemmel fordult a bécsi m. kir. követséghez, hogy részére hazatérésre érvényes útiigazolvány állíttassék ki az előírt eljárás mellőzésével, miután a bpesti kir. büntetőtörvényszék vádtanácsa a sajtó útján elkövetett izgatás büntette miatt ellene kibocsátott nyomozólevelet visszavonta.” A belügyminisztérium az okmány kiállításához az igazságügy-minisztérium állásfoglalását igényelte.⁹⁶ (A hivatali átfutást is figyelembe véve Kassák még augusztusban jelenhetett meg a követségen.)

Az igazságügy-minisztériumban dr. Váry Albert koronaügyész volt Kassák ügyének referense.⁹⁷ Várynak az igazságügy-miniszter nevében írt 1925. szeptember 18-i válaszlevél-tervezete megerősítette:

⁹¹ BFL VI.1.d A M. Kir. Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának iratai, Politikai és Rendészeti Osztály, 6. kötet.

⁹² Detektívek jelentek meg Simon Jolán szokásos szálláshelyén, a Sziget utca 16. szám alatti lakásban, özv. Kassák Istvánnénál, Kassák édesanyjánál. A detektívek iratokat foglaltak le, Simon Jolánt a nála látogatóban lévő Pápa József költővel és Tamás Aladárral együtt bekísérték a budapesti rendőrfőkapitányságra, ahol dr. Schweinitzer József rendőrkapitány hallgatta ki őket – Simon Jolán szerint „a legnagyobb udvariassággal” –, főként Simon Jolán utazásának célja felől érdeklődve. Simon Jolán indokként saját hazatelepülésének intézését nevezte meg. Simon Jolán két nappal később dr. Hébelt Ede kíséretében jelent meg a főkapitányságon, és a lefoglalt iratokat visszakapta. Lásd Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. március vége – április eleje] = PIM-KM, KM-lev. 2063/41–42. – A rendőrségi ügy regényes előadását lásd TAMÁS 1976, I/258–263. – Dr. Hébelt Ede jogász, 1922 és 1926 között szociáldemokrata nemzetgyűlési képviselő, védőügyvéd volt több, kommunistaellenes perben. – A politikai rendőrség töredékesen fennmaradt irataiból tudható, hogy például dr. Hébelt leveleit (is) felbontották (BFL VI.1.d M. Kir. Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának iratai, Politikai és Rendészeti Osztály, 1. kisdoboz).

⁹³ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. július eleje, 1925. július 29., illetve 1925. augusztus] = PIM-KM, KM-lev. 2063/75., 2063/78., illetve 2063/85.

⁹⁴ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. december eleje] = PIM-KM, KM-lev. 2063/103–104., 2063/51.

⁹⁵ KASSÁK, *Egy ember élete*, I/237–240.

⁹⁶ Lásd 40.

⁹⁷ Dr. Váry Albert (1875–1953) 1919 augusztusától kezdve a Budapesti Államügyészség elnökeként a proletárdiktatúra alatt elkövetett bűncselekmények miatti eljárásokat felügyelte, ugyanakkor ő folytatta a vizsgálatot a Duna-Tisza-közén a fehérterrorhoz 1919 késő nyarától köthető gyilkosságok és önkényeskedések ügyében is, és hasonlóképp központi szerepet vitt az ügyészségi nyomozásban, amely

Kassák Lajos hazatérés, illetve útlevél kiadása iránt előterjesztett kérelme tekintetében a 21.906/1924. IM IV. sz. miniszteri rendeletben előírt eljárás nem mellőzhető, mert bár a Kassák Lajos ellen izgatás büntette címén kibocsátott nyomozólevél visszavonatot, de hazatérésének engedélyezése előtt Kassák Lajosnak Bécsben kifejtett, részben politikai jellegű tevékenysége is vizsgálat tárgyává teendő s ez csak a 21.906/1924. IM IV. sz. rendeletben előírt eljárás lefolytatása során történhetik meg.⁹⁸

Kassáknak tehát először az igazságügy-miniszterhez kellett kérvényt intéznie, és csatolnia hozzá a bécsi rendőrigazgatóság igazolását kint tartózkodása alatti jogkövető magatartásáról. Immáron bizonyosan tudhatta, hogy a magyar hatóságok az ő bécsi időszakát is átvilágítják, s hogy az ominózus rendeletben leírt procedúrát nem kerülheti meg. A bécsi rendőrigazgatóság 1925. október 30-án kiállított okmánya viszont Kassák számára kedvező volt: közölték, hogy Kassák 1920. április 16. óta lakik az Amalienstraße 26. alatt, kifogás ellene sem erkölcsi, sem állampolgári szempontból nem merült fel, és a rendőrhatalomnak arról sem volt tudomása, hogy Kassák részt vett volna a bécsi bolsevik mozgalomban, avagy Bécsben a magyar állam ellen propagandát fejtett volna ki. A követségnek valószínűsíthetően nem volt észrevétele az igazolásban foglaltakkal szemben, Kassák kérelmét az igazságügy-minisztériumban 1925. december 9-én iktatták.⁹⁹

Kassák ekkor még bízott a gyors ügymenetben, ugyanis aláírta azt a politikai nyilatkozatot, amelynek kiállítása mintegy *utolsó fázisként*, a hazatérés minisztertanácsi jóváhagyása *után* következett volna. Talán figyelmetlenségből, talán az eljáró hivatalnok alakította így, mindenesetre Kassák nyilatkozatából¹⁰⁰ kimaradt az öt évre vonatkozó időbeni korlátozás:

Wien 1925 december 11én

Becsületszavam adom, hogy az országba való visszabocsátásom után nem veszek részt politikai pártnak, egyesületnek vagy szervezetnek szervezésében és működésének irányításában, nem veszek részt politikai gyűlés rendezésében vagy összehívásában, ily gyűléseken tisztet nem viselek és fel nem szólalok, nem leszek politikai jelentőségű lapnak szerkesztője, kiadója, politikai tartalmú közlést sajtó útján sem saját nevem alatt, sem névtelenül vagy más neve alatt közzé nem teszek és általában minden szembetűnő politikai tevékenységtől és magatartástól tartózkodni fogok.

Kassák Lajos

---

gróf Tisza István korábbi miniszterelnök 1918. október 31-i meggyilkolásának körülményeit próbálta tisztázni. Dr. Váry jogrend iránti elköteleződése az utóbbi ügyekben politikai-katonai érdekeket sértett, és ennek következtében 1920. október végén a Budapesti Kir. Ügyészség elnöki állásából felmentették – utódja dr. Strache Gusztáv lett. 1921–1922-ben gróf Bethlen István miniszterelnök személyes megbízottjaként az igazságügy-minisztériumból a Budapesti Kir. Főügyészséghez kirendelve folytatta a fehérterror atrocitásainak kivizsgálását. Ezekben az ügyekben viszont dr. Dabasi Halász Lajossal, a főügyészség vezetőjével (és a mögötte álló politikai tényezőkkal) került összeütközésbe, mire dr. Váry saját megbízásának visszavonását kérte, és 1922. május 3-i hatállyal visszahelyezték az igazságügy-minisztériumba. Mindez egyértelmű törést jelentett a pályáján, noha az elkövetkező években megpróbálta hasznossá tenni magát: hazatérési és politikai amnesztiaügyekkel foglalkozott, ám a döntéseket itt már nem ő hozta. (NÁNÁSI László, *A jogrend szolgálatában. Váry Albert élete és működése (1875–1953)*, Legfőbb Ügyészség, Budapest, 2015, 56–133.)

⁹⁸ Lásd 41.

⁹⁹ Lásd 42–43.

¹⁰⁰ Lásd 44.

Kassák egyébiránt ódzkodott az aláírástól, azonban Simon Jolán egyértelművé tette a számára, hogy a nyilatkozat nélkül a hazatérési procedúra nem folytatható; az aláírandó okmányt a Ma köréhez tartozó Bergmann Teréz vitte ki Bécsbe.¹⁰¹ A Budapestre visszaküldött nyilatkozatot dr. Földes István ügyvéd adta át dr. Váry Albertnek, aki a teljes aktát 1925. december 15-én, példás gyorsasággal küldette el a Budapesti Kir. Főügyészségnek.¹⁰² Az akkor sikert ígérő ügyintézésről Simon Jolán a következőképpen számolt be Kassáknak: „Váry, Földesnek határozott ígéretet tett, hogy a hazatérést megengedik, de még egyszer utána néznek nincs-e még valami eljárás ellened. Ha 20[-]ig tud valamit, akkor itt pesten engem értesít, ha csak 20 után tudja meg az eredményt, akkor a Wieni címünkre ír.”¹⁰³

Simon Jolán más alkalmakkor személyesen is felkereste Dr. Váry Albertet hivatalában. Simon Jolán Kassáknak szóló beszámolóiból egy munkáját komolyan vevő hivatalnok tűnik elő, aki empátiával viszonyult Simon Jolán „küldetéséhez” (noha szakmai ambícióit kevésbé elégíthette ki, hogy Kassák kommunista okfejtéseiről készítsen összefoglalókat). Ugyanakkor dr. Váry sem gondolhatta komolyan, hogy a bürokrácia Kassák ugyancsak szenzitív ügyében pár nap alatt döntésre jut.

Simon Jolán leveleiből az is kiténik, hogy az ügyintézésben való tisztánlátást – mások mellett – a M. Kir. Belügyminisztérium alkalmazottai is megnehezítették: téves információkkal, valótlan alternatívák „lebegtetésével” terelték el a figyelmet az általuk követendő stratégiáról. 1925–1926 telén Simon Jolánt a belügyminisztériumban például azzal hitegették, hogy Kassák illetőségi eljárás nélkül is kaphat útlevelet.¹⁰⁴ A dolog megítélését árnyalja, hogy a belügyi illetékesekkel Simon Jolán megbízásából Habár Mihály újságíró tárgyalt, és elképzelhető, hogy Habár maga sem számolt be pontosan az elhangzottakról. Simon Jolán gondolt arra, hogy Habár úgymond „linkeskedik”, de elvetette ezt az eshetőséget.¹⁰⁵

Kassák ügyében szó sem lehetett különjárásról, így az aktáját az ügyészségen újból áttanulmányozták, mígnem dr. Polányi Aladár, a Budapesti Kir. Ügyészség elnökének helyettese 1926. január 20-án hivatalosan is megállapította, hogy a Kassák elleni bűnvádi eljárást elévülés címén 1924. szeptember 3-án valóban megszüntették.¹⁰⁶ Minderről a Budapesti Kir. Főügyészség az igazságügy-minisztériumot másfél hónap késéssel, 1926. március 4-én tájékoztatta.¹⁰⁷

Az értesítés megérkezése után néhány nappal a M. Kir. Igazságügy-minisztérium új eljárást indított, mégpedig Kassák Bécsben megjelent *Álláspon*t című röpiratának ügyében. A könyvet „ellenőrzés” céljából dr. Váry még 1925 szeptemberében kérte be, és azt – Kassákék jóváhagyásával – Korcsmáros Nándor vitte be az igazságügy-minisztériumba (ez lett a könyv Magyarországon „hivatalosan olvasható” egyetlen példánya).¹⁰⁸ A szövegről tehát tudtak a hatóságok, és csak idő kérdése volt, hogy Kassákot mikor „szembesítik” a benne kifejtett programmal. Az igazságügy-miniszter 1926. március 9-én kérte fel a Budapesti Kir. Főügyészség elnökét, hogy a Budapesti Kir. Ügyészség által vizsgálta meg az 1924 tavaszán megjelent röpiratot, hogy „e füzetben foglaltak miatt indítható-e és mi címen bűnvádi eljárás s az elkövetett bűncselekmény nem évült-e el”. Másfelől levelet küldött a külügyminiszternek, hogy a bécsi követség útján állapíttassa meg, Kassák „Bécsben kommunista körökkel érintkezést tartott-e fenn s

¹⁰¹ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. december 10.] = PIM–KM, KM-lev. 2063/105.

¹⁰² Lásd **45**.

¹⁰³ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. december 15-től] = PIM–KM, KM-lev. 2063/102.

¹⁰⁴ A különjárás lehetősége megvolt, de nyilván nem Kassák számára: a belügyminiszter visszahonosíthatta a kérelmezőt akkor is, ha nem rendelkezett illetőségi igazolással, amennyiben a döntést *különös méltánylást érdemlő körülmények indokolták* (*Mindent tudok*, 1926, 250.).

¹⁰⁵ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1926. január 23., 1926. február 5. után, 1926. február 10., illetve 1926. február 16. után] = PIM–KM, KM-lev. 2063/115., 2063/57., 2063/48., illetve 2063/90. – Habár Mihály a Magyarországi Újságírók Egyesületének elnöke volt 1926 tavaszáig.

¹⁰⁶ Lásd **47**.

¹⁰⁷ Lásd **48**.

¹⁰⁸ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. szeptember 20., 1925. szeptember 28.] = PIM–KM, KM-lev. 2063/91., 2063/93.). – Lásd Simon Jolán tanúvallomását is az 1928. december 5-i főtárgyaláson (**109**).

nemzetgyalázásban részes-e”.¹⁰⁹ Dr. Dabasi Halász Lajos kir. főügyész késelem nélkül, 1926. március 13-án utasította a Budapesti Kir. Ügyészséget az igazságügy rendelkezéseinek végrehajtására,¹¹⁰ ám a Budapesti Kir. Ügyészség – noha azonnali intézkedést igénylő bélyegző került a levélre – nem végezte el a feladatot.

Kassák 1926. május elején újabb kérvénnyel¹¹¹ fordult az igazságügy-miniszterhez, amelyben egyfajta magyarázatot fűzött *Álláspont* című, időközben vizsgálat alá vont munkájához:

Nagyméltóságú Minister Úr!
Kegyelmes Uram!

Mély tisztelettel alulírott azon alázatos kérelemmel járulok Nagyméltóságodhoz, hogy előző szám alatt már beterveztett azon kérelmemnek, hogy Magyarországra visszatérhessek – helyt adni méltóztassék.

Tudomásomra jutott, hogy bár az ellenem folyamatban lévő bűnügy jogerősen megszüntetett, mégis *Álláspont* cím alatt Wienben megjelent könyvem miatt a hazatérés részemre nem engedélyeztetett.

Tekintettel azon körülményre, hogy a könyv megjelenése óta több mint két év telt el és ezen idő alatt ezen könyv miatt ellenem eljárás folyamatba nem tétetett, tekintettel arra továbbá, hogy ez a könyv Magyarországon nem terjesztetett és hogy én ezen könyvet csupán a wieni párttharcok közepette írtam és hogy ez volt legutolsó politikai állásfoglalásom, amelyben azonban Magyarország és a magyar állam ellen semmi néven nevezendő kijelentés, izgatás vagy sértés nem foglaltatik, – ez a könyv nem lehet többé akadálya visszatérésem engedélyezésének.

Hivatkozással az előző kérvényben foglaltakra és az ott lévő mellékletekre, tisztelettel megújítom kérésem, vagyok Nagyméltóságodnak a legmélyebb tisztelettel

Kassák Lajos

Az 1926. május 7-én érkezett kérvényt az igazságügy-minisztérium május 12-én küldte el a Budapesti Kir. Főügyészség részére, majd ennek elnöke május 14-én újólá utasította a budapesti kir. ügyészséget, hogy az ügyben véleményét terjessze fel.¹¹²

A budapesti kir. ügyészség véleménye 1926. május 22-re készült el:

Kassák Lajosnak *Álláspont. Tények és új lehetőségek* cím alatt megjelent 47 oldalas röpirata a magyarországi proletárdiktatúra 5 évi évfordulója alkalmából íródott. A röpirat tulajdonkép[pen] az ú.n. magyarországi emigrációhoz van intézve. Szerző röpiratában saját magát kifejezetten kommunistának nevezi és fejtegetéseiben végig mindenütt a kommunista érzelem és gondolkodás vonul végig. A röpirat tartalma tulajdonkép[pen] a kommunizmus elméleti igazolása és bírálata beállítva a mai világpolitikai helyzetbe, különös tekintettel a magyarországi állapotokra és az itt fennállott proletárdiktatúra körülményeire. A röpirat világnézeti és politikai felfogásából szükségszerűleg következik, hogy az a proletáriátusnak és a kapitalizmusnak[,] a munkásságnak és a polgári osztályoknak éles szembeállítását foglalja magában a proletáriátus javára megnyilvánuló egyoldalú, elfogult és a polgári osztályt támadó jelleggel. A röpirat tartalmánál fogva a Btk. 172. §-ának 2. bekezdésébe ütköző és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerint minősülő osztály elleni izgatás büntetékének a

¹⁰⁹ Lásd 49-50.

¹¹⁰ Lásd 51.

¹¹¹ Lásd 52.

¹¹² Lásd 53-54.

jelenségeit tünteti fel. A bűnvádi eljárás megindítását kizáró elévülés az ügyben nem következett be, miután a m. kir. Curiának 1922. december 12. napján B.I. 6.763/1922. szám alatt kelt határozata¹¹³ szerint a sajtótörvénynek az alkotmányos sajtószabadságot védő rendelkezései és különösen az elévülés időtartamát is enyhítő intézkedései nem vonatkoznak idegen állam sajtójára, amellyel szemben a magyar állam sem a törvényes rendészeti ellenőrzést nem gyakorolhatja, sem a törvény szerint való büntetőjogi felelőségre vonásra irányuló igényét nem érvényesítheti. A szóban forgó röpirat Wienben 1924. március havában állíttatván elő és hozatván forgalomba mint külföldi sajtótermék a rendes eljárás szabályai szerint bírálendő el.¹¹⁴

A felterjesztés dr. Baróthy Pál főügyész munkája. A tényállást jogi szempontból pontosan írta le, ugyanakkor megfogalmazott egy kibúvót is, amelyet magáévá tett dr. Strache Gusztáv, a Budapesti Kir. Ügyészség elnöke, azaz a valódi döntést a Budapesti Kir. Főügyészségre hagyta:

Végül tisztelettel jelentem, hogy a könyv tartalma nehéz irányánál és hosszadalmas elvont elméleti fejtegetéseinél fogva veszedelmesnek nem mondható és tekintettel arra, hogy az ország területén belül terjesztés tárgyát nem képezte[,] a bűnvádi eljárás esetleges mellőzése lényegesebb joghátrány nélkül eszközölhető volna.

Kassák Lajos hazatérési kérelme tárgyában érdemleges véleményt előterjeszteni módomban nem áll, miután nevezettnek a tanácsköztársaság bukása óta külföldön tanúsított magatartását és kifejtett működését nem ismerem.¹¹⁵

A Budapesti Kir. Főügyészség elnöke, dr. Dabasi Halász Lajos 1926. május 30-i felterjesztésében követte dr. Strache jogi érvelését, de nem vette figyelembe az eljárás mellőzésének eshetőségét, és konklúzióként a következőket fogalmazta meg:

Kassák Lajos az a kérelme, hogy az országba szabadlábbon visszatérhessen – véleményem szerint – nem teljesíthető. A kir. ügyészség pedig utasítandó volna, hogy a szóban forgó, Kassák Lajos tollából eredő röpirat tartalma miatt Kassák Lajos ellen izgatás büntette címén a bűnvádi eljárást indítsa meg és tekintve, hogy ebben az esetben a cselekmény politikai természeténél fogva kikérési eljárásnak helye nincsen, ellene a nyomozólevél kibocsátását indítványozza.¹¹⁶

Elképzelhető, hogy dr. Váry érzékeltette Simon Jolánnal, hogy az ügyészség részéről milyen eredmény várható, ugyanis megbeszélésükről Simon Jolán 1926. május 24-én vagy 25-én a következőképpen számolt be Kassáknak: „Várynál voltam megint és miután közösen megállapítottuk, hogy Erdős Ren[é]e erkölcstelen író és ajánlottam neki, hogy komoly irodalmi munkák helyett ezt koboztassa el az Ügyészség, elbúcsúztunk egymástól avval, hogy bízunk Istenben, talán egyszer téged is haza segít.”¹¹⁷

Az igazságügy-minisztérium mindezzel párhuzamosan folytatta a 21.906/1924. IM IV. számú rendeletben előírt eljárást. A külügyminisztérium (a hivatalos sürgetést követően) 1926. július 8-án küldte át a bécsi rendőr-igazgatóság újabb, 1926. május 11-én kelt „bizalmas értesítésének” másolatát, amely Kassák tevékenységéről kevés novumot tartalmazott. A jelentés például hivatkozott Kassák egyik, 1921-es bécsi kihallgatására, amelynek során Kassák tagadta, hogy ő politikai menekült volna, s kijelentette, hogy

¹¹³ *Büntetőjogi Határozatok Tára*, VII., közlése a m. kir. igazságügyminiszter, Budapest, 1927, 99.

¹¹⁴ Lásd **56**.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Lásd **57**.

¹¹⁷ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1926. május 26. előtt] = PIM-KM, KM-2063/131.

csak azért tartózkodik Bécsben, mert itt könnyebben és olcsóbban kiadhatja művészeti folyóiratát.¹¹⁸ 1926-ban már a bécsi rendőrségnek is tudnia kellett, hogy a Kassák által 1921-ben mondottak nem feleltek meg a valóságnak.

1926. július 13-án érkezett meg a Budapesti Kir. Ügyészségre a M. Kir. Államrendőrség jelentése az *Álláspont* ügyében lefolytatott nyomozásról.¹¹⁹ Ha összevetjük az ügyészségi megkeresés szövegét¹²⁰ a rendőrségi nyomozás „eredményeivel”, látható, hogy a rendőrség a megkeresésben található adatokat prezentálta másféle csoportosításban. Ugyanakkor feltételezhető, hogy a rendőrség mégiscsak rendelkezett az *Álláspont* egy példányával, ám a kolofon adatait félreértették: a szerkesztőségként és kiadóként szereplő „MA” tulajdonnevet átmenetiségre utaló határozószóként („ma”) olvasták.

Kassák ügyében viszont újabb terhelő adatok nem kerültek elő. Dr. Váry Albert 1926. június 29-i feljegyzésében tényszerűen foglalta össze Kassáknak a proletárdiktatúra alatti tevékenységét, és elfogultságoktól mentesen adta az *Álláspont* summázatát:

1924. év nyarán a proletárdiktatúra öt éves kikiáltásának emlékére *Álláspont* cím alatt Bécsben egy kommunista röpiratot adott ki, hol elmondja, mi a kommunista párt feladata. Ez a munka nem a tömegnek szól, ideális kommunista mondja el a kommunista feladatokról nézetét intelligens emberek számára. Új embereket kíván „megépíteni” tanítás útján. Határozottan fanatikus, ideális kommunista, ki a kommunizmusban látja a munkásság jövőjét. Bízik a kapitalista rend összeomlásában, a munkásság forradalmi pártjában.

Mindazonáltal a szövegben sajátos kettősség érződik: dr. Váry hangsúlyozta Kassák művészi kvalitásait is („határozottan tehetséges magyar író. Valami francia–oros szertelenség és mélység van írásaiban”), és hivatkozott arra, hogy a bécsi források Kassákot „mint kommunistát” nem ismerik (a többször előkerülő *ideális* kommunista minősítés valójában enyhítő értelmű). Dr. Váry elfogadta dr. Dabasi Halász Lajosnak a bűnvádi eljárás megindítására vonatkozó indítványát, de megfontolandónak tartotta ennek az ellenkezőjét is:

A döntésnél egyetlen szempont mérlegelendő: *Kassák Lajos ideális, elméleti kommunista*: megengedhető-e hazatérése. Lényegében ártalmatlan költő lélek, kit izgat az emberiség boldogulása, de a ki forradalmat nem tud csinálni, csak elmélkedik rajta, hogy lehetne a kommunista boldogságot megvalósítani. Én őt veszélyesnek nem tartom s mint magyar író szívesen látnám itthonn. – Kétségtelen viszont, hogy az ilyen kommunista író fanatizmusában könnyen ragadtathatja magát idehaza is kommunista megnyilatkozásokra s a műveletlen tömegnek rossz példával szolgálhat.

Dr. Váry a konklúziót végül feltételes módban, a nyomozólevélre való utalás nélkül fogalmazta meg: „Indokolt volna tehát a bűnvádi eljárás megindítása s a kérelem elutasítása.”¹²¹

Dr. Séthy Antal igazságügyi államtitkár – a miniszter nevében – 1926. július 30-án utasította dr. Dabasi Halász Lajost, hogy Kassák Lajos ellen az *Álláspont* című kommunista röpirat tartalma miatt izgatás büntette címén a bűnvádi eljárást indítsa meg, s hogy indítványozza a nyomozólevél kibocsátását, jelezve egyúttal, hogy nem találták teljesíthetőnek Kassák Lajosnak a hazatérésre és a bíróság előtti szabadlábban való védekezésre vonatkozó kérését.¹²² Minderről értesítették a m. kir. külügyminisztert és a belügyminisztert (NB. ez utóbbi levél az 1925. szeptemberi tudakozódásra adott választ).¹²³ A Budapesti

¹¹⁸ Lásd 60.

¹¹⁹ Lásd 61.

¹²⁰ Lásd 55.

¹²¹ Lásd 64.

¹²² Lásd 67.

¹²³ Lásd 65–66., 40.

Kir. Főügyészség 1926. augusztus 7-én utasította a Budapesti Kir. Ügyészséget az intézkedések megtételére.¹²⁴

Kassák gyors és akadálytalan hazatérésének esélyei ezzel a minimálisra csökkentek. Az *Álláspont* miatti büntetőeljárást nem a hatályos sajtótörvény, hanem a büntetőtörvénykönyv alapján kellett lefolytatni, és az ügyészségi előterjesztés leszögezte, hogy az elévülésre vonatkozó enyhítő rendelkezések nem vehetők figyelembe. S miután az *Álláspont* külföldön jelent meg, Kassák az 1924-es IM-rendelet első csoportjába tartozó „megtévedtek” közül átkerült volna a második csoport „hazaárulói” közé. 1926 nyarán egyetlen biztató dolog történt (illetve nem történt), bár erről Kassák nem tudott: a budapesti ügyészség a nyomozólevél kibocsátása érdekében hónapokon át semmilyen lépést nem tett.

*

Kassák Lajos 1926 nyarán Párizsban járt. A csehszlovák állampolgárságú Ludovít Kassák nevére kiállított útlevéllel¹²⁵ május 30-án érkezett meg a francia fővárosba.¹²⁶ Kassák és hívei június közepén felolvasó estet tartottak az Hôtél Sociétés des Savantes termében a Rue Danton-on – az időközben ellenük fordult Uitz Béla demonstrációja miatt a rendezvény botrányosra sikeredett.¹²⁷

Közben megjelent Magyarországon Kassák *Tisztaság könyve* című munkája, amely az emigrációs évek termésének esszenciáját adta, s amely szintén egyfajta hazatalálási kísérletként értelmezhető. Kassák előzőleg személyesen, majd levelekben instruálta Simon Jolánt, hogy a kiadvány formailag is a lehető legtökéletesebb legyen.¹²⁸ A könyv a Krausz J. és Társa Nyomdájában készült a Falk Miksa utcában – Kassák az emigrálása előtt is velük dolgozott. Ebben az egyben semmi nem változott.

A hazatérés ügyében a fordulatot Kassák budapesti illetőségének megszerzése hozta el. 1926 júliusára Simon Jolán összegyűjtötte a benyújtáshoz szükséges dokumentumokat (beleértve az adóigazolást is), és az elkészült illetőségi igazolást szeptember közepén vette át Budapesten.¹²⁹ Gróf Ambrózy Lajos bécsi követ 1926. szeptember 29-én a következőkről tájékoztatta a külügyminisztert:

Van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy Kassák Lajos a követségen újból megjelent és előadta, hogy *Egy ember élete* című regénye a „Nyugat”-ban jövő hó 1-én megjelenik¹³⁰ s a kefelenyomatok átvizsgálása végett okvetlenül sürgősen Budapestre kell hazatérnie.

Van szerencsém tiszteletteljesen kérni, miszerint abbeli magas utasításával ellátni méltóztassék, vajjon nevezett számára a szokásos formájú hazatérési igazolványt „Rendeletellenesen távozott[,] nem igazolt” megjegyzéssel ellátva kiállíthatom-e.

Kassákot ez esetben természetesen figyelmeztetném, hogy egy ily igazolvánnyal való hazatérése mily következményekkel jár.

Ambrózy s.k.
rk. követ és megh. min.

¹²⁴ Lásd 69.

¹²⁵ PIM-KM, KM-an. 19/6.

¹²⁶ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [Párizs, 1926. május 30.] = PIM-KM, KM-lev. 378/21.; [Név nélkül], *Kassák Lajos Párizsban*, Népszava, 1926. június 8., 10.

¹²⁷ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [Párizs, 1926. június] = CSAPLÁR Ferenc, *Kassák Lajos levelesládájából*, Új Symposium, 1979. január 15., 6.; L. Zoltán, *Kassák Lajos felolvasóestje Párizsban*, Pécsi Napló 1926. június 25., 6.; [Név nélkül], *Kassák Lajos estje Párizsban*, Népszava 1926. június 26., 11.; NÁDASS, *Nehéz leltár*, I/421.

¹²⁸ CSAPLÁR, *Kassák Lajos levelesládájából*, 4–5, 7.

¹²⁹ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1926. július, 1926. szeptember közepe] = PIM-KM, KM-lev. 2063/143., 2063/155.

¹³⁰ A Nyugat 1926. október 1-jei számában az *Egy ember élete* második könyve (*Kamaszévek*) nyitó darabját adta közre.

A bécsi követ szakszerűen reagált a kérelemre. Kassák az illetőségi bizonyítvány birtokában jogosulttá vált a hazatérési okmányokra, azonban valószínűsíthető volt, hogy minisztertanácsi engedély hiányában – mindezt a hazatérési igazolvány bélyegzője jelezte volna a határőrizeti szervek számára – a Magyarországra való belépéskor letartóztatják. A külügyminisztérium a bécsi levélről október 8-án informálta az igazságügy-minisztert,¹³¹ azonban a M. Kir. Igazságügy-minisztérium nem adott egyértelmű választ a bécsi követség kérdésére, viszont azt állította, hogy a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék Kassákot nyomozólevéllel kíséri (ami akkor nem felelt meg a valóságnak), s hogyha hazatér, letartóztatásba kerül. Október 14-én lényegében ugyanezt a tájékoztatást kapta a belügyminisztérium és a Budapesti Kir. Főügyészség is.¹³² A bécsi fejleményekről a M. Kir. Belügyminisztérium közvetlenül is értesült, hiszen dr. Diószeghy János, a Közbiztonsági Osztály vezetője 1926. október 12-én, az igazságügy tájékoztatása előtt már külön tudakozódott,¹³³ ez az újabb levél október 16-án került dr. Váry Alberthez, aki még aznap a levél hátoldalára a következőket jegyezte fel: „Tudomásul. Előző szám alatt [ti. az október 14-i levéllel] már elintézését nyert.” Azaz az igazságügy-minisztérium nem kívánt érdemben válaszolni a belügyminisztériumnak.

Ám a belügyminisztérium nem tartotta elégségesnek az igazságügy-minisztérium 1926. október 14-i levelében foglaltakat sem, ezért dr. Boór Aladár miniszteri osztálytanácsos október 25-én újólág az igazságügy álláspontja iránt tudakozódott.¹³⁴ A belügyminisztériumnak szóló levéltervezetet dr. Váry 1926. október 29-én készítette el a már ismert sablonszöveggel: „Kassák Lajost a budapesti kir. büntetőtörvényszék nyomozólevéllel kíséri s így hazatérése esetén letartóztatásba kerül.”¹³⁵ Mindeközben, 1926. október 25-én (két és fél hónappal a budapesti kir. főügyész 1926. augusztus 7-i utasítása után) a Budapesti Kir. Ügyészség még csak a nyomozólevél kibocsátására vonatkozó indítványt küldte meg a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszéknek.¹³⁶

*

Hivatali akták tanulmányozása során soha nem tudhatjuk bizonyosan, hogy a bürokrácia működésében mutatkozó „szünet” – ami jelen esetben a szabályoknak eleget tévő, de érdemi választ nem tartalmazó levelekben nyilvánult meg – mulasztást jelent-e, vagy inkább háttérben zajló egyeztetésre utal. Dr. Váry Albert 1926. őszi levéltervezetei jól érzékeltetik, hogy írójuk már csekély elkötelezettséggel vitte az ügyeket (például „rövid úton” megérdeklődhetne volna, hogy ténylegesen sor került-e a Kassák elleni nyomozólevél kibocsátására). És valóban, dr. Váry 1926 őszen – levonva a konzekvenciáját, hogy az igazságügy-minisztériumban további előrehaladásra nem számíthatott, hiszen sem megfelelő hatáskört, sem osztályvezetést nem kapott – Bethlen miniszterelnök támogatásával képviselőjelöltként indult az 1926. decemberi választásokon a Nemzeti Egység Pártjának színeiben.¹³⁷ Dr. Váry fő ellenfele a szabadszállási kerületben Héjjas Iván testvére, Héjjas Aurél volt, azonban dr. Váry meggyőző többséggel nyerte el a mandátumot. Közben pedig váltás történt a belügyminisztériumban is: dr. Diószeghy János, a Közbiztonsági Osztály vezetője 1926. október 16-án nyugdíjaztatását kérte. Mindazonáltal a fentiekben ismertetett, *felszínen zajló* levelezés azt is jelezte, hogy az érintettek *döntésre vártak*. A Kassák-ügyről dr. Váry által készített 1926. július 29-i összefoglalás erősen emlékeztet arra az összegzésre, amelyet a kormányzói kabinetiroda számára ugyancsak ő írt négy másik hazatérési ügyről még 1924 júliusában. Elképzelhető, hogy Kassák „erőszakmentes” hazatéréshez magasabb szinten – a *legmagasabb szinten* – 1926 őszen mégis hozzájárultak. Bizonyosak ebben nem lehetünk, mert az ilyen típusú döntések meghozatala informális úton zajlott.

¹³¹ Lásd 72.

¹³² Lásd 74–76.

¹³³ Lásd 73.

¹³⁴ Lásd 77.

¹³⁵ Lásd 79.

¹³⁶ Lásd 78.

¹³⁷ NÁNÁSI László, *A jogrend szolgálatában*, 134.

A bécsi követség 1926. november 3-i dátummal állította ki Kassák számára a hazatérési igazolványt. Az okmányon báró Nagy Árpád főkonzul aláírása szerepel, ugyanakkor a bélyegző szövege – „*Rendellenesen [!] távozott*” – eltér a hivatalos formulától.¹³⁸ Utóbbit magyarázhatja egyfelől, hogy a hazatérési igazolványokon szereplő követségi bélyegzők állandó bonyodalmakat okoztak. A külügyminisztérium néhány hónappal korábban, 1926. augusztus 3-án hívta fel a belügyminisztérium figyelmét a szabályok pontatlan alkalmazásából adódó anomáliákra. A tény, hogy olyan hazatérőket is letartóztattak a határon, akiknek az igazolványában a „*Rendeleltellenesen távozott . . . . . igazolt.*” megjegyzés szerepelt, annál is kellemetlenebb lehetett a külügy számára, mert a határőrizeti szervek téves intézkedései a bécsi követség szavahihetőségét is aláásták.¹³⁹ A belügyminisztérium ekkor, úgymond, „kioktatta” a határőrizeti szerveket a helyes eljárásról, ugyanakkor ezen 1926. augusztus 10-i körrendeletbe hibásan került be a nem igazolt személyek okmányán feltüntetendő bélyegzőszöveg: a korábban jóváhagyott „*Rendeleltellenesen távozott*” megjegyzést eltévesztve a belügyminiszter akként utasította a szerveket, hogy csak azok tartóztatandók le, akiknek az okmányában a „*Rendeleltellenesen távozott, nem igazolt*” bélyegző vagy beírás található.¹⁴⁰

Kassák hazatérési okmányába viszont olyan bélyegző került, amelynek szövege nem illeszkedett sem a korábban meghatározott, sem az alárendelteknek újonnan tudomására hozott sémába – és amely nem vonta maga után a letartóztatást. Talán azok számára alkalmazták ezt a harmadik verziót, akiknek a hazatéréséhez *hallgatólagosan* hozzájárultak. Gróf Ambrózy Lajos követ 1926. szeptember 29-i levele (lásd fentebb) arról tanúskodik, hogy a követségen ismerték a belügyminisztérium által meghatározott új bélyegzőszöveget, ám a bécsi követség „old school” diplomatái, akik pályájukat még a Monarchia időszakában kezdték, rangon alulinak tartották, hogy politikai emigránsok ügyeivel foglalkozzanak; a külügyminisztériummal folytatott levelezésükből tudható, hogy mindezt katonapolitikai, illetve rendőrségi hatáskörként fogták fel. A követség a Kassáknak szóló hazatérési igazolvány kiállításakor tehát arra az álláspontra helyezkedett, hogy Kassák megszerezte az illetőségi igazolást, és bemutatta számukra a Budapesti Kir. Ügyészség 1924. október 28-i, dr. Györki Imrének szóló kiadmányát, amely szerint az ellene kibocsátott (rég) nyomozólevelet 1924. szeptember 3-án visszavonták, és a bűnvádi eljárást elévülés címén megszüntették. Az 1926 júliusa óta különböző helyekre elküldött igazságügy-miniszteri levelek a Kassák elleni új nyomozólevél számát nem adták meg (mivel a nyomozólevél nem létezett), bár a követségen nyilván azt is tudták, hogy az 1924-ben hozott vádтанácsi végzés nem érvényteleníti az 1926-os nyomozólevelet.

A követségen mindenesetre átvágták a gordiuszi csomót, és ebből a belügyminisztériumi hivatalnokok sem kreáltak ügyet. Ők a háttérből figyelték a dolgokat – megvoltak a maguk követségi informátorai –, ám forrásaik anonimitását megőrizve 1926. november 9-én pusztán tájékoztatták az igazságügy-minisztériumot a történekről. Megadták Kassák igazolványának adatait (24.115/1926.), a kiállítás időpontját illetően egy napot tévedtek. A belügyminisztérium leveléből természetesen nem hiányozhatott a sokadik sürgős tudakozódás arra vonatkozóan, hogy Kassák Lajos beutazása esetén letartóztatandó-e.¹⁴¹ A figyelmes újságolvasók azonban már napokkal korábban értesültek arról, hogy Kassák Lajos megérkezett Budapestre.

---

¹³⁸ Lásd 80.

¹³⁹ Lásd 68.

¹⁴⁰ Lásd 70–71.

¹⁴¹ Lásd 81.

„Ne csináljunk legendákat...”

A Magyar Hírlap 1926. november 7-i, vasárnap reggeli számában tudatta, hogy Kassák Lajos „hétvévi távollét után ma visszaérkezett Budapestre”, Kassák a cikkben röviden nyilatkozott irodalmi terveiről is.¹⁴² A „ma” nyilvánvalóan nem aznapra vonatkozott, az 1926. november 19-i ügyészségi kihallgatási jegyzőkönyvben november 5. szerepel a Budapestre való megérkezés dátumaként.¹⁴³ Kassák és Simon Jolán a Sziget utca 16. szám alatt,¹⁴⁴ özv. Kassák Istvánnénál, Kassák édesanyjánál szálltak meg. A Keleti pályaudvarra való megérkezésnek tanúja is volt: Zelk Zoltán emlékezése szerint Kassák „álcázta” magát, csúcsos kalapját betűrve tette fel, és csokornyakkendőt viselt.¹⁴⁵

Kassák október legutolsó napjaiban még Bécsből értesítette a Budapesten tartózkodó Nádass Józsefet, hogy „csütörtökön” (tehát 4-én) indulnak,¹⁴⁶ mindez azt jelzi, Simon Jolánnal már korábban tudták, hogy néhány nap múlva megkapják az igazolványt. A lehetőséget minél előbb ki kellett használniuk, hiszen az új nyomozólevél kiadásával az egész hazatérési procedúra előről kezdődött volna. Kéziratok, klisék, kisebb használati tárgyak az Amalienstraßen maradtak, Simon Jolán később Bergmann Terézt kérte meg hazahozatalukra.¹⁴⁷

Kassák megérkezéséről a magyar államrendőrség is értesült, mégpedig a Magyarország című esti lap november 13-i (tehát 12-én, pénteken este megjelent) száma szerint „az egyik reggeli újságból” (ha ragaszkodunk ehhez a rendőrségi legendához, akkor minden bizonnyal a Magyar Hírlapból). A Magyarország szerint

„ma délután két óra tájban [!] detektívek jelentek meg a Markó utcai ügyészségen. Néhány perc alatt elterjedt a hír, hogy a detektívek Kassák Lajos aktivista költő, a Ma című folyóirat volt szerkesztőjének ügyében jelentek meg az ügyészségen. Néhány nappal ezelőtt, az egyik reggeli újságban interjú jelent meg Kassák Lajossal. Az interjú szerint Kassák Budapestre érkezett, és itt nyilatkozott egy újságírónak. Amikor ez a főkapitányság tudomására jutott, azonnal jelentést tettek az ügyészségnek. Az ügyészségen a nyomozólevél értelmében és az ügy referensének, Miskolczy Ágost dr. ügyészségi alelnöknek jelentése alapján megtették a letartóztatási indítványt, amelynek birtokában a főkapitányság ma délelőtt [!] úgy intézkedett, hogy Kassák lakását kutassák fel, s őt tartóztassák le.¹⁴⁸

A Magyarország cikke nemcsak eljárásjogi szempontból pontatlan, a szövegben nehezen feloldható szemantikai zavarok is mutatkoznak. A tudósító két nap történéseit vonta össze, hiszen a Pesti Napló értesülésével egybevetve („péntek délelőtt elterjedt az a hír, hogy az ügyészség indítványára elrendelték Kassák Lajos, az ismert költő letartóztatását”¹⁴⁹) a budapesti rendőrkapitányság nyomozói valószínűsíthetően már csütörtökön délután jártak a Budapesti Kir. Ügyészségen. S noha a dr. Miskolczy Ágosttal folytatott tárgyalás részletei órákon belül a sajtó tudomására jutottak, a detektívek megdöbbenéssel és sietséggel korántsem vádolhatók: tapintatosan vártak egy-két napot, amíg elmentek a Sziget utcába. Kassákot és Simon Jolánt nem találták ott. Özv. Kassák Istvánné szerint fia még pénteken (november 12-én), Simon Jolán pedig szombaton (november 13-án) ismeretlen helyre távozott. Özv. Kassákné az Újságnak hosszabban is nyilatkozott:

¹⁴² [Név nélkül], *Más a leírás, más a megírás...*, Magyar Hírlap 1926. november 7., 17.

¹⁴³ Lásd 87.

¹⁴⁴ Ma XIII. ker. Radnóti Miklós utca.

¹⁴⁵ ZELK Zoltán, *Kassák Lajos = Kortársak Kassák Lajosról*, 79., vö. VEZÉR Erzsébet, *„Ne csináljunk legendákat...”*. Beszélgetés Zelk Zoltánnal, *Kritika* 1987/8., 7.

¹⁴⁶ Lásd a kötet egyik mottójaként szolgáló levelet.

¹⁴⁷ Simon Jolán – Bergmann Teréznek, [Budapest, 1926. november végétől] = PIM V. 5720/15/6.

¹⁴⁸ [Név nélkül], *Letartóztatási indítvány Kassák Lajos ellen*, Magyarország 1926. november 13., 1.

¹⁴⁹ [Név nélkül], *Kassák Lajos ellen minden eljárást megszüntettek*, Pesti Napló 1926. november 13., 2.

Nagyon vágyott a fiam haza. Tetszik tudni, neki a talaja mégis csak Magyarország, ide húzta vissza a szíve, alig várta, hogy hazajöjjön. És amikor megjött, nagyon boldog volt... [...] Két kis szobám van, mint tetszik látni, s az egyikben ő húzódott meg a menyemmel. Persze, fillér nélkül jöttek haza, miből is lenne neki pénze, az ilyen küzdő, igazságra törekvő embernek? Fölmondtam a két szobaúrnak, mert ugyebár, kérem, az első az embernek mégis csak a saját gyereke, hogy az jusson hajlékhoz. [...] Most már hatvanhat éves vagyok s mindig csak újabb keserűség és fájdalom ér. Hisz már öreg vagyok, szegényen abból élek, amit az egyik leányom küld nekem, meg a szobák béréből.¹⁵⁰

A híradásokkal ellentétben a Kassák elleni új nyomozólevelet csak 1926. november 18-i dátummal bocsátotta ki a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék. A nyomozólevél indoklásában követte az október 25-i ügyészégi indítványban foglaltakat: Kassák Lajos az *Álláspont* megjelentetésével alaposan gyanúsítható a Btk. 172. §-ának 2. bekezdésébe ütköző és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerint büntetendő osztály elleni gyűlöltre izgatás büntetével. A gyanúsított 170 cm magas, sovány, erősen csontos testalkatú; palócosan beszél, „rendkívül magas homlokú”, és „egyszerűen, hanyagul” öltözködik.¹⁵¹

A nyomozólevél hatására felgyorsultak az események. A kiadás napján [!] Kassák – ügyvédje, dr. Földes István útján – kérvényt nyújtott be a m. kir. igazságügy-miniszterhez. Felidézte hazatérési procedúrájának fázisait, kitért az ellene 1920-ban kiadott nyomozólevél (tulajdonképpen nyomozólevelek) 1924 őszén történt visszavonására. A kérvényben fontos, a bírósági tárgyalás szempontjából később döntőnek bizonyuló, a hazatérés jogszerűségét alátámasztó érvek szerepeltek:

Már ittlétem alatt értesültem arról, hogy ellenem egy még 1924. március havában Wienben megjelent könyvem miatt körülbelül egy hónappal ezelőtt új eljárás tétetett folyamatba és ennek folyamánaképpen nyomozólevelet is bocsátottak ki ellenem.

Annak nyomtatékos felemlítése mellett, hogy ezen könyvet Magyarországon soha nem terjesztették, ez a könyv Magyarországból kitiltva nincsen, külföldön jelent meg és akkor[,] amikor még én a kívánt politikai reversálist¹⁵² nem adtam meg, el sem tudom képzelni, mi lehet az oka annak, hogy ellenem a megadott reversális után ismét bűnvádi eljárás tétetett folyamatba egy oly könyvért, melyet külföldön írtam és amely Magyarországra soha nem került.

Kassák ugyanakkor kijelentette, hogy a könyvért való felelősséget a bíróság előtt is vállalja, azonban kérte a nyomozólevél visszavonását, és annak engedélyezését, hogy az új bűnügyben szabadlábban védekezhessen.¹⁵³

Az igazságügy-miniszterhez benyújtott kérvény összehangolt akció része volt. November 18-án gróf Teleki Sándorné, Vikár Béla, Heltai Jenő, Karinthy Frigyes, Lengyel Menyhért, Kosztolányi Dezső és mások mellett a Pesti Hírlap tizenkét munkatársa kérelmezte a m. kir. igazságügy-miniszternél, engedélyezze Kassák számára, hogy az ellene indított büntetőügyben szabadlábban védekezhessen. Nem ismeretes, Kassákék miként nyerték meg ügyüknek Kosztolányi Dezsőt, mindenesetre Kosztolányi már napokkal korábban megkezdhetette a kérvényt köröztetését.¹⁵⁴ A minisztériumból a kérvényt átküldték dr. Strache Gusztávhoz, a Budapesti Kir. Ügyészség elnökéhez, aki a Magyar Újságírók Egyesületétől Márkus Miksa elnök és Balassa Imre főtítkárral aláírásával egy másik, hasonló tartalmú kérvényt kapott.¹⁵⁵

¹⁵⁰ [Név nélkül], *Beszélgetés Kassák Lajos anyjával, fiáról, aki ellen elfogatási parancsot adtak ki*, Újság 1926. november 16., 5.

¹⁵¹ Lásd 82., vö. 78.

¹⁵² Lásd 44.

¹⁵³ Lásd 83.

¹⁵⁴ Lásd 84–85.

¹⁵⁵ Lásd 86.

Dr. Strache Gusztáv 1926. november 19-én közölte dr. Földes Istvánnal, hogy a nyomozólevelet és az elfogatási parancsot visszavonta, és engedélyezte, hogy Kassák Lajos a bűnügyi eljárás során szabadlábban védekezhessen. Ezután Kassák Lajos dr. Földessel megjelent dr. Miskolczy Ágost ügyészéi alelnöknél, és jegyzőkönyvbe vették Kassák legfontosabb adatait.¹⁵⁶ Kassák életkörülményeiről a következőket mondta: „Budapesten állandó lakásom van s annyi jövedelemem, amelyből szerényen meg tudok élni. Ez a jövedelem írói tiszteletdíjakból áll, amelyeket nekem a »Nyugat« c. folyóirat és egyes könyvkiadók fizetnek.”¹⁵⁷

A két nap történéseiről azután számos fővárosi és vidéki napilap beszámolt. November 19-én még egy fontos dolog történt: az igazságügy-minisztériumban elkészült a válasz a belügyminisztérium november 9-i levelére. Eszerint a kir. törvényszék vádtanácsa a Kassák régebbi ügye alapján zajló eljárást szüntette meg, az *Álláspont* című röpirat miatt újabb bűnvádi eljárás indult, és a vádtanács elrendelte a nyomozólevél kibocsátását: „Ezek szerint Kassák Lajos hazatérte esetén letartóztatandó.”¹⁵⁸

*

A Kassák elleni nyomozólevél *hirtelen* visszavonása az igazságügy-minisztériumot is meglepte. 1927 elején vizsgálat indult, hogy kiderítsék, dr. Strache Gusztáv kinek az utasítására cselekedett. Az ügy előadója, dr. Szolnok Jenő, a dr. Strache Gusztávtól kapott felvilágosítást 1927. február 1-jén a következőképpen foglalta össze: „az ügy ügyészéi iratain az ő, az ügyészség elnöke írásával feljegyzés olvasható, amelynek tartalma szerint a Kassák Lajos ellen kibocsátott nyomozólevelet vissza kell vonni és az ügyet egyelőre irattárba kell tenni. Ennek alapján a kir. ügyészség indítványára a bíróság az újabb nyomozólevelet vissza is vonta.” Az utasításról nem volt tudomása dr. Gál László osztálytanácsosnak, az igazságügy-minisztérium Elnöki Osztálya előadójának, dr. Timkó Zoltánnak, a minisztérium IV. Osztálya főnökének, dr. Váry Albertnek és dr. Baróthy Pálnak, a Budapesti Kir. Ügyészség főügyész helyettesének sem. Dr. Szolnok az ügyben még egyszer megkereste dr. Strachét, ám ő „ismételt puhatolózás után” sem tudott felvilágosítással szolgálni azzal kapcsolatban, hogy „kinek az utasítása alapján vezette a feljegyzést a bűnügyi iratra”.¹⁵⁹ Dr. Strache még az ügyészséget irányító igazságügy-minisztériumi hivatalnokok előtt sem fedte fel az utasítás forrását, vagy ha megtette is, a minisztériumban is jobbnak látták mindezt titkokban tartani.

Az igazságügy-minisztérium – a formákhoz ragaszkodva – bekérte a vonatkozó iratokat a Budapesti Kir. Ügyészségtől, áttanulmányozták, majd 1927. március 2-án visszaküldték őket az ügyészségnek azzal a megjegyzéssel, hogy az igazságügy-minisztériumnak „Kassák Lajos szabadlábban hagyása ellen nincs észrevétele”.¹⁶⁰ (Sajnos az átvizsgált iratok sem ismeretesek.) Ekkor sikerült aktualizálni a hónapok – valójában 1925. szeptember 5. óta¹⁶¹ – ismétlődő belügyi tudakozódásra adandó választ: „minthogy azonban utóbb Kassák Lajos tartózkodási helye ismeretessé vált, a kir. ügyészség indítványára a vádtanács az utóbb kibocsátott nyomozólevelet is visszavonta. Ezek szerint Kassák Lajos letartóztatását mellőzni kell.”¹⁶²

---

¹⁵⁶ [Név nélkül], *A Kassák Lajos ellen kiadott elfogatóparancsot visszavonták*, *Az Est* 1926. november 20., 2.; [Név nélkül], *Visszavonták a Kassák Lajos ellen kibocsátott elfogató parancsot*, *Magyar Hírlap* 1926. november 20., 6.

¹⁵⁷ Lásd **87**.

¹⁵⁸ Lásd **88**.

¹⁵⁹ Lásd **89**.

¹⁶⁰ Lásd **91–92**.

¹⁶¹ Lásd **40**.

¹⁶² Lásd **93**.

Vád és per

A Kassák elleni büntetőeljárás tárgyalási szakasza azonban csak ezután indult. A Budapesti Kir. Ügyészség 1928. augusztus 19-i vádirata Kassák Lajost a hatályos magyar büntetőtörvénykönyv, az 1878. évi V. tc. 172. §-ának 2. bekezdésébe ütköző, és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerint minősülő, illetve büntetendő izgatás büntetével vádolta: „a Wienben 1924. évi március havában *Álláspont* főcím és *Tények és új lehetőségek* alcím alatt 300 példányban megjelentetett, illetve kiadott, s ismeretlen egyéneknek szétküldött röpiratának egész tartalmával, – tehát nyomtatvány terjesztése által – a munkásosztályt a polgári osztály elleni gyűlöletre izgatta”.¹⁶³ A Btk. 172. §-ának 2. bekezdése szerint aki nyomtatvány terjesztésével valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöletre izgatott a másik ellen, két évig terjedő államfogházzal és ezer forintig terjedő pénzbüntetéssel volt büntethető, aki viszont ezt a cselekményt háború idején követte el, arra az 1912-ben elfogadott LXIII. tc. 19. §-a szerint öt évig terjedő börtönt szabhattak ki.¹⁶⁴

Az *Álláspont* vádiratbéli minősítése az 1926-os ügyészségi felterjesztéseket követte. S noha a szöveg hosszan részletezi a Kassák által propagált elvek veszélyességét, és körültekintően indokolja, hogy Kassák „a kommunizmus érdekében a polgári osztállyal szemben megvívandó harcra, tehát ezen osztály elleni gyűlöletre izgatta a munkásosztályt” – nyilvánvalóan a magyar munkásosztályt is –, mégis azt a konklúziót olvashatjuk, hogy mivel Kassák „általában a kommunizmusról, illetve a burzsoáziáról és a munkásosztályról értekezik – a hazai viszonyokat csupán érinti”, cselekménye *nem* az 1921. évi III. törvénycikk 5. §-a szerinti izgatás tényálladási elemeit merítette ki.¹⁶⁵ Az utóbbi törvény az állami és társadalmi rend hathatósabb védelme érdekében született, szigorította a büntetések mértékét, kiterjesztette a büntetőjogi felelősséget: Kassák irománya e törvény szerint szigorúbb elbírálás alá esett volna.

Kassákot a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék vádтанácsa – dr. Ottrubay Dezső törvényszéki tanácselnök vezetésével – 1928. október 8-án a bűnvádi perrendtartás (Bp.) 266. §-a értelmében vád alá helyezte. A vádтанács végzése a vádirattal számos bekezdésében szóról-szóra megegyezik, ugyanakkor a végzés szövegében felfedezhetünk félreolvasásból vagy félrehallásból eredő hibákat is.¹⁶⁶

A nyilvános főtárgyalást dr. Méhes Ignác kir. törvényszéki bíró elnökletével 1928. december 5-én tartották.¹⁶⁷ Kassák vallomását a jegyzőkönyv a következőképpen foglalja össze:

A vádat megértettem, nem ismerem el a bűnösségemet. A most fölolvastott és vádtárgyává tett könyvet én írtam, Bécsben. Ott is jelent meg 1924. év március havában. 300 példányban jelent meg.

Ez egy vita-könyv. A kiadó – Julius Fischer – fölszólított, hogy szóljak hozzá én is a tárgyhoz, ekkor írtam meg a könyvet. 150 drb. szét lett küldve, postán, zárt borítékban |:föltehetőleg:| a kommunista párt vezető tagjainak. A kiadó küldte szét a könyvet, valószínűleg volt egy listája, hogy kiknek küldi el ezt. A másik 150 példányt a kiadó megsemmisítette. Magyarországra egyetlen példány sem lett küldve, úgy hogy innen kitiltva nem volt. A könyv magyar, német és francia nyelven jelent meg. Julius Fischernek a „Ma” bécsi folyóirat kiadójának a pénzén állították elő a könyvet. Azt hiszem – de nem tudom –, hogy ingyen küldte szét a tagoknak.

A könyv nem kizárólag a magyarországi viszonyokról beszél. Nemzetközi szempontból vizsgálendő ez. Mint kultúr ember háborodtam föl azokon a viszonyokon, amelyek Magyarországon és az egész <ország> világon uralkodtak. Hivatkozom a magyar lapokra, amelyek abban az időben megjelentek, ezekből is merítettem az adataimat.

¹⁶³ Lásd 102.

¹⁶⁴ Az 1912. évi LXIII. tc. 1939-ig maradt hatályban.

¹⁶⁵ Lásd 102.

¹⁶⁶ Lásd 106.

¹⁶⁷ Lásd 109.

A könyvet nem lehet úgy elbírálni, hogy abból egyes részeket kiszakítunk, hanem csak, mint egészet. A lényege az, hogy a munkásságot ki kell oktatni[,] ezért íródott meg a könyv. A munkásság most is embertelen sorban él.

A polgári sajtó elkövetett mindent a munkásság ellen, ilyen volt pl. a Nép c. lap, amelyben tényleg jelentek meg cikkek a munkásság ellen.

Nem arra gondoltam a könyvben, hogy egy uralmon levő társadalmi osztály helyébe egy másikat ültessünk, én egálizálást gondolok. Vannak, akik fegyverrel akarják ezt elérni, én azonban ideológiával akarom.

1918. [!] évben – a kommunizmus alatt – én voltam az egyetlen, aki ezzel a kérdéssel foglalkozott. Az ember átalakításánál, akkor is egy ideológiára gondoltam.

Tény, hogy van a burzsoziában kezdeményező erő, én arra a rétegre gondolok, aki a vagyonba született be, ez ideológiailag nem a legtisztább. Ezekkel szemben állok [!] mind együgyűek, buták, akiket derék, öntudatos, az élet javait megkívánó emberekké kell nevelni.

A háború széttűllesztette a világot, szétesett a kapitalista rend, ez a háború szükségkép[?]eni következménye volt.

A könyvben egy világlátásról, egy világtörekvésről van szó.

A tárgyaláson a vádat dr. Lindmayer Béla kir. ügyész képviselte, Kassák védelmét dr. Földes István ügyvéd látta el. Dr. Földes az emigránsok büntetőügyeiben nyilvánvalóan a legtájékozottabb jogászok közé tartozott.¹⁶⁸ Simon Jolán Kassáknak írott leveleiből kiderül, hogy dr. Földes már 1925 őszétől adott Kassákéknak tanácsokat, és az igazságügy-minisztériumba is bejáratos lett.

A védelem stratégiája a Btk. 11. §-ára épült, amely szerint külföldön elkövetett bűntett vagy vétség miatt nem indítható bűnvádi eljárás, ha a cselekmény az elkövetés helyén fennálló vagy a magyar törvény szerint nem büntethető, vagy azok egyike szerint megszűnt a büntethetősége (vagy ha a büntetést az illetékes külföldi hatóság elengedte).¹⁶⁹ Simon Jolán tanúvallomása, illetve a budapesti rendőrfőkapitányság 1926. július 12-én kelt 62.877/1926. fk. II. sz. jelentése¹⁷⁰ alapján bizonyítottnak látszott, hogy az *Álláspont* Magyarországon nem terjesztették. Dr. Földes István tehát azt kérte, hogy a kir. törvényszék az osztrák igazságügy-minisztériumtól kérjen tájékoztatást arra vonatkozólag, hogy Kassák cselekménye ott büntethető-e.

A főtárgyalás jegyzőkönyve erősen kivonatossá, a szöveg alapján az ügyészi indítványok részletekbe menően nem rekonstruálhatók, azonban úgy tűnik, hogy dr. Lindmayer nem állt a helyzet magaslatán: az ügy részleteit, illetve az osztrák törvényben rejlő lehetőségeket csak felületesen ismerte.¹⁷¹

¹⁶⁸ Dr. Földes István (Fleischer, 1882–1953) ügyvéd 1919-ben a belügyi népbiztosság csoportvezetője volt, ezért a diktatúra bukása után lázadás és izgatás büntetével gyanúsították. Dr. Földes 1925 augusztusáig élt Bécsben, politikával nem foglalkozott. A hazatérését megelőző nyomozás során nem találták bizonyítottnak, hogy Földes 1919-ben kommunista magatartást tanúsított volna, ezért az ellene folytatott eljárást leállították (MNL OL IM K 578 653. f. 2. cs. 29. öe. Bi. 728.). A sajtóhírekből tudható, hogy dr. Földes a diktatúra bukása után a feljelentések miatt „hatósági tanácsra” [!] távozott az ország területéről. A Budapesti Ügyvédi Kamara dr. Földest a távollétében, bizonyítékok mellőzésével, 1921-ben „végrelegesen elmozdította az ügyvédség gyakorlatától”. A kamara fegyelmi tanácsa 1925. október 31-én az ügyben hozott korábbi ítéletét hatályon kívül helyezte, és dr. Földest a fegyelmi vétség vádja és annak következményei alól fölmentette. ([Név nélkül.] *Rehabilitáltak egy emigráns ügyvédet*, Népszava 1925. november 3., 6.)

¹⁶⁹ A magyar Btk. 11–15. §-ainak értelmezése nem volt egyértelmű, ezen paragrafusokban – miként dr. Mendelényi László kúriai bíró rámutatott – „a külföldi államok szuverenitásának elve van elismerve a magyar jog alkalmazása szempontjából.” MENDELÉNYI László, *Külföldi bíróság felmentő ítélete nem állapítja meg a hazai bűnvádi eljárást a Btk. 11. §-a értelmében kizáró okot*, Büntető Jog Társaság 1931. május, 65.

¹⁷⁰ Lásd **61**.

¹⁷¹ A sajtóhírek szerint dr. Lindmayer Béla 1930-ban – megromlott egészségi állapota miatt – nyugdíjaztatását kérte. A megelőző négy évben a kommunista és emigráns perekben ő képviselte a vádat,

A felek meghallgatása után a kir. törvényszék szünetet rendelt el, és a M. Kir. Igazságügy-minisztériumból bekérte az osztrák büntető-törvénykönyvet, hogy a Kassák elleni vádat annak rendelkezései szerint tegyék mérlegre. A sajtóból tudható, hogy a tárgyalás másfél óra múlva folytatódott: kir. ügyész vádbeszédében szigorú ítéletet,¹⁷² míg a védelem felmentést, ellenkező esetben méltányos ítéletet kért.

A kir. törvényszék Kassák Lajost az ellene emelt vád alól felmentette.

Az ítélet indoklása szerint a kir. törvényszék tényként állapította meg, hogy „a vád tárgyává tett könyvet csak Wienben terjesztették s az iratok között levő példányt is a m. kir. igazságügy-minisztérium fölhívására Kassák Lajosné tanú mutatta be. E szerint tehát vádlott fönt megállapított bűncselekményét Wienben, tehát külföldön követte el.” Következésképp a törvényszék a magyar Btk. 8., 11. és 14. §-ainak értelmében megvizsgálta az osztrák büntető-törvénykönyvnek a szóban forgó bűncselekményre vonatkozó rendelkezéseit, melyek szerint:

Az osztrák Btk. [...] 302. § szerint vétséget követ el és 3–6 hónapig terjedő fogsággal bünteti azt, ki mást a polgári társadalom egyes osztályai és rendei elleni gyűlölségre, vagy egyáltalában az állam lakóit ellenséges pártosságra fölhívja.

A 305. § 2. tétele szerint, ha valaki a 300., 302–305. §-okban megjelölt vétségeket nyomtatvány útján követi el, úgy a veszélyesség és a szándékolt nagyobb terjesztés mértékéhez képest a büntetést ki lehet terjeszteni egy évig terjedő szigorú fogságig.

A kir. törvényszék az osztrák Btk. 532. §-a alapján Kassák cselekményének elévülési idejét egy évben határozta meg. Figyelembe véve, hogy az *Álláspont* 1924 márciusában jelent meg, míg az első bírói intézkedés – a nyomozólevél kibocsajtása – 1926. november 18-i keltezésű, a bíróság megállapította:

a bűncselekmény elkövetésének ideje és az első bírói intézkedés között egy év eltelt (Osztrák Btk. 531. § 1. bek.).

Az Országos bűnügyi nyilvántartó hivatal által 1927. évi május hó 16. napján kiállított erkölcsi bizonyítvány szerint vádlott a nyilvántartásban nem fordult elő, tehát az elévülési időn belül büntettet, vétséget vagy kihágást nem követett el (Osztrák Btk. 531. § 2. bek. c. pontja).

Az előadottak értelmében az elévülés föltételei a vádlott javára megállapíthatók voltak, miért is őt a Btk. 11. § értelmében a Bp. 326. § 3. pontja alapján – a rendelkező rész szerint – föl kellett menteni.¹⁷³

Az ítélet ellen dr. Lindmayer Béla kir. ügyész fellebbezést jelentett be. A fellebbezés tartalmáról dr. Dabasi Halász Lajos kir. főügyész 1928. december 19-én tájékoztatta a m. kir. igazságügy-minisztert. A fellebbezés a Bp. 385. §-a 1/c. pontjában meghatározott anyagi semmisségi okra hivatkozott: a törvényszék a büntető törvény rendelkezését nem, vagy nem megfelelően alkalmazta abban a kérdésben, „hogy a beszámíthatóságot, a bűnvádi eljárás megindítását vagy a büntethetőséget kizáró ok és melyik forog fenn”. Dr. Dabasi Halász megjegyezte egyúttal, hogy az *Álláspont*nak az ügyészség által inkriminált részei az 1921. évi III. tc. 5. § 1. bekezdésében meghatározott izgatás vétségét is magába foglalták, és arra – mint írta – ugyanazon törvény 12. §. 1. bek. (valójában a 11. § 1. bek.)¹⁷⁴ szerint a Btk. 7. §-a nyer alkalmazást, vagyis a magyar büntető-törvénykönyv rendelkezései alkalmazandók abban az esetben is, ha

azonban a szakadatlan munka és izgalom megviselte idegrendszerét. Dr. Lindmayer végül 1937-ben vonult nyugdíjba, majd ügyvédi irodát nyitott. Az 1920-as évek kommunista pereiben betöltött szerepe miatt a népbíróság 1949-ben az ügyvédi gyakorlattól hat hónapra felfüggesztette.

¹⁷² [Név nélkül], *Felmentették Kassák Lajost az izgatás vádja alól*, *Esti Kurír* 1928. december 6., 7.

¹⁷³ Lásd **110**.

¹⁷⁴ Lásd a M. Kir. Kúriánál 1930. március 18-án tartott nyilvános tárgyalás indoklasi részében található korrekciót (**117.**).

a cselekményt külföldön követték el. A Btk. szerint pedig a cselekmény vétség esetében sem évült el.¹⁷⁵ Dr. Dabasi Halász azzal, hogy megváltoztatta a Kassák által elkövetett bűncselekmény minősítését, felülbíráta az általa 1926. május 30-án, az igazságügy-miniszternek küldött felterjesztés azon megállapítását is, miszerint „a röpirat tartalma a polgári osztály ellen irányuló, a Btk. 172. § 2. bekezdésébe ütköző, az 1912. évi 63. tc. 19. § szerint minősülő izgatás bűntettének tényálladékát valósítja meg.”¹⁷⁶

A fellebbviteli főtárgyalást 1929. április 11-én tartották, a vádat dr. Kéler Béla kir. főügyész helyettes képviselte, aki az elsőfokú ítélet megsemmisítését és a vádlott elítélését kérte. Rámutatott arra, hogy amennyiben az osztály elleni izgatást elévültnek tekintik is, az 1921. évi III. tc. 5. § 1. bek. szerinti állam és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló vétség tényállása fennforog. Dr. Földes István védő kérte az elsőfokú bírói ítélet helybenhagyását, a kérelemhez Kassák is csatlakozott, kiemelve, „hogy ő tudományos szempontból és nem izgatás tendenciájával foglalkozott a kérdéssel és így őt semmiféle izgatásért elítélni véleménye szerint elítélni nem lehet.” A kir. ítélőtábla a kir. törvényszék felmentő ítéletét helybenhagyta (a külön íven szerkesztett ítélet szövege nem maradt fenn).¹⁷⁷ Az ítélet ellen dr. Kéler Béla főügyész helyettes újól a Bp. 385. §-ának 1/c. pontjára hivatkozva semmisségi panaszt jelentett be.¹⁷⁸

A Magyar Kir. Kúriánál tartott tárgyalásra – dr. Oswald István kúriai másodelnök vezetésével – 1930. március 18-án került sor. A vádat dr. Polgár Viktor koronaügyész helyettes képviselte, és a kir. főügyész semmisségi panaszát helyénvalónak tartva Kassák bűnösségének megállapítását kérte. Dr. Földes István védő a semmisségi panasz elutasítását kérte, hiszen a vád kizárólag a Btk. 172. § 2. bekezdésébe ütköző és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerint minősülő izgatás bűntettére irányult, ez a bűncselekmény azonban az alsóbbfokú ítéletekben kifejtettek szerint elévült. Dr. Földes álláspontja szerint ha mindemellett megállapítható volna is az 1921. III. tc. 5. §-ában írt izgatás vétsége, akkor is csupán eszmei halmazatról lehetne szó, ez esetben azonban az enyhébb vétség osztaná a súlyosabb büntett jogi sorsát.¹⁷⁹ (Kassák a tárgyaláson nem vett részt.)

A M. Kir. Kúria a semmisségi panaszt elutasította, a testület – az ítélet indoklása szerint –

a másodbírósági ítéletben valóként elfogadott és ez okból reá nézve kötelezően irányadó tényállásból és az ennek alapjául szolgáló sajtótermék szövegéből az alsóbíróságokkal egyezően a kir. ítélőtábla ítéletében felhozott helyes indokoknál fogva szintén azt a következtetést vonta le, hogy a vádbeli bűncselekmény elévült, mihez képest az elsőfokú bíróságok a vádlottat helyesen, a törvény megsértése nélkül mentették fel.¹⁸⁰

A Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék a végzést a Budapesti Kir. Itélőtábla 1929. április 11-i ítéletének jogerőssé válásáról 1930. április 12-én adta ki.¹⁸¹

*

Nehéz megítélnünk, hogy a Horthy-adminisztráció Kassákot valóban börtönbe akarta-e juttatni. Dr. Strache Gusztáv a Budapesti Kir. Ügyészségen és dr. Váry Albert az igazságügy-minisztériumban kezdettől fogva enyhébben ítélte meg az *Álláspontban* mondottakat, a szigorúbb mércét 1926 nyarától dr. Dabasi Halász Lajos legfőbb ügyész alkalmazta. Ám dr. Strachénak jobban működhetek az informális kapcsolatai, hiszen 1926. november 19-én a *háttérből* a megfelelő lélektani pillanatban is megkapta a

¹⁷⁵ Lásd **112.**

¹⁷⁶ Lásd **57.**

¹⁷⁷ Lásd **114.**

¹⁷⁸ Lásd **115.**

¹⁷⁹ Lásd **116.**

¹⁸⁰ Lásd **117.**

¹⁸¹ Lásd **118.**

felhatalmazást, hogy a Kassák elleni „egynapos” nyomozólevelet vonja vissza. Ezt a döntést még az igazságügy-minisztériumban sem vitatták, csak köröztették az aktákat, amíg mindenki megértette, hogy Kassákkal *most* nem fognak példát statuálni, bár azért nem is engedik el teljesen.

Kassák perében a kulcsszereplő dr. Földes István ügyvéd volt, aki a tárgyaláson *mindenkit* meglepett a magyar Btk. menekülési lehetőséget nyújtó, felmentést indikáló paragrafusára történő hivatkozással és az indítvánnyal, amellyel az osztrák Btk. rendelkezéseinek alkalmazását kérte. Ezzel olyan jogi helyzetet teremtett, amelyben nem lehetett kikerülni a felmentő ítéletet.

Válaszlépésként dr. Dabasi Halász az elsőfokú ítélet után kísérletet tett a Kassáknak felrótt bűncselekmény átminősítésére, és ezt az álláspontot a főügyészség a másodfokú tárgyaláson, illetve a Kúria előtt is képviselte. A M. Kir. Ítéletábrla, illetve a Kúria viszont külön-külön is helybenhagyta az elsőfokú ítéletet, azaz a Budapesti Királyi Főügyészségről és elnökéről az egész szakma láthatta, hogy rosszul mérte fel a helyzetet. Avagy mindenki azt a feladatot hajtotta végre a nyilvánosság előtt, amely a koreográfia szerint neki jutott.

Dr. Dabasi Halászt 1930 őszén nyugdíjazták, dr. Strache Gusztáv viszont nagyot lépett előre: dr. Dabasi Halász hivatalát foglalhatta el.

Szinte ugyanekkor, 1930. október 3-án a bíróság elrendelte az *Álláspont* összes magyarországi példányának elkobzását, bár aztán valószínűleg egyetlen példányra sem letek. Nagy baj is lett volna az ellenkezője. Kassák ekkor már második éve (1928 szeptembere óta) adta ki *Munka* című lapját, és a megjelent publikációkat figyelembe véve egyáltalán nem tartotta magára nézve kötelezőnek az 1925-ben aláírt nyilatkozatot, amelyből kimaradt az öt évnyi időkorlát, ám amelyben – többek között – becsületszavát adta erre is: „nem leszek politikai jelentőségű lapnak szerkesztője, kiadója, politikai tartalmú közlést sajtó útján sem saját nevem alatt, sem névtelenül vagy más neve alatt közzé nem teszek és általában minden szembetűnő politikai tevékenységtől és magatartástól tartózkodni fogok.”

A *Munkában* Kassák egyik álneve Földes István volt.